

U63167.

ite - ARMUQHAN - E - H15A A2 .

vetor - Sheikh Mehdi. Gqbad .

ishla - Urdn Acaademy (Lahore) .

akus - 1938 .

Pages - 270

Subjects - Urdn Adab Sharqi - Majma Kalam.

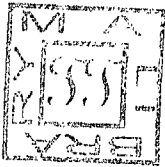
ارمنغان حجاز

اقبال

ارمنغان حجاز

اقبال

جملہ حقوق محفوظ
بہن جاوید اقبال خلف الصدق علامہ اکبر محمد اقبال علیہ الرحمۃ

۶۳۱۶۷
www. ....

۱۶۸

نومبر ۱۹۳۶ء

پانچ ہزار

طبع اول

تعداد

M.A. LIBRARY, A.M.U.

U63167

CHEK

28.5.02

AR

فہرست مضامین

حصہ اول

ارمغانِ حجاز

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۳	حضورِ حق	۱
۲۷	حضورِ رسالت	۲
	حضورِ ملت	۳
۸۹	(۱) بحق دل بند و راہِ مصطفیٰ راہ	
۹۵	(۲) نحوی	
۹۷	(۳) انا الحق	
۱۰۰	(۴) صوفی و ملا	

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۱۰۴	(۵) رومی	
۱۰۹	(۶) پیام فاروق	
۱۱۴	(۷) شعرائے عرب	
۱۱۹	(۸) اے فرزندِ صحرا	
۱۲۱	(۹) توجہ دانی کہ دیں گے دسوار سے باشد	
۱۲۶	(۱۰) خلافت و ملوکیت	
۱۲۸	(۱۱) ترک عثمانی	
۱۳۰	(۱۲) دخترانِ ملت	
۱۳۲	(۱۳) عصر حاضر	
۱۳۶	(۱۴) برہمن	
۱۳۸	(۱۵) تسلیم	
۱۴۵	(۱۶) تلاشِ رزق	
۱۴۶	(۱۷) ننگِ بابچہ خویش	
۱۴۷	(۱۸) خاتمہ	

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
	حضورِ عالمِ انسانی	۴
۱۵۱	(۱) تنہید	
۱۶۶	(۲) دل	
۱۷۲	(۳) خودی	
۱۷۵	(۴) جبر و اختیار	
۱۷۶	(۵) موت	
۱۷۷	(۶) بگو ابلیس را	
۱۸۰	(۷) ابلیس خاک کی و نہ ابلیس تاری	
۱۸۷	بہ یار این طریق	۵

حصہ دوم

ارو و نظمیں

ابلیس کی مجلس شوریٰ

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۲۲۹	بڑھے بلوچ کی نصیحت بیٹے کو	۲
۲۳۱	تصویر و تصور	۳
۲۳۲	عالیم برنج	۴
۲۴۰	معزول شہنشاہ	۵
۲۴۱	دوزخی کی مناجات	۶
۲۴۲	مسعود مرحوم	۷
۲۴۷	آوار غیب	۸
۲۴۹	رباعیات	۹
۲۵۶	ملا زادہ شیخ مولانا کشمیری کا بیاض	۱۰
۲۷۷	سر اکبر حیدری صدر اہم حید آباد کن کے نام	۱۱
۲۷۸	حسین احمد	۱۲
۲۷۹	حضرت انسان	۱۳

SABIRA ZAIDI
COLLECTION

حضورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے ننگیرو
دل او پسندیداراں کم پذیرد
بہ آہے سوزِ کاش سینه بکشاے
زیک آہش عشقِ صمد سالہ میرا

بسم الله الرحمن الرحيم

حضور حق

ا

دل ما بیدار برودند و فرستند

مثال شعاع افروزند و فرستند

بیایک لحظه با عامان در آئینند

که خاصان با ده ها خورند و فرستند!

○
 سخن یافت از بود و نبودم
 من از تجلت لب خود کم کشودم
 سجود زنده مردان می شناسی
 عیار کار من گیر از سجودم!

○
 دل من در کشادچون و چندانست
 نگاهش از مه و پروین بلند است
 بده ویرانه در دوزخ اُورا
 که این کافر بے خلوت پسند است!

○
 چہ شور است این کہ در آب و گل افتا
 ز یک دل عشق رصہ شکل افتا
 قرار یک نفس بر من حرام است
 بن رحمے کہ کارم بادل افتا

○
 جہاں از خود بڑا آوردہ کیست؟
 جمالش جلوہ بے پردہ کیست؟
 مرا گوئی کہ از شیطان حذر کن
 بگو با من کہ او پروردہ کیست؟

۲
 دل بے قیدِ من در زنج و تابست
 نصیبِ من غمِ بے باخِ تابست؟
 دل ابیس ہم نتوانم آزد
 گناہِ گاہِ گاہِ من صوابست

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا مَّ عَمْدُ
 وَكَانَ الْكَاسُ هَجْرًا هَا الْيَمِينَا
 اگر این است رسمِ دوستداری
 بدلو از رسمِ زنِ جام و مینا

۵۔ اشارات: صَبْنَتِ الْكَاسِ الخ۔ پتھر عروا بن کلثوم کا ہے جو زمانہ جاہلیت کے شعرا میں سے تھا۔
 شاعر اپنی معشوقہ ام عمرو کی نا انصافی کی شکایت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں پیالہ شراب سے محروم کر دیا حالانکہ باری دائیں طرف بیچھے والوں کی تھی۔

بخود پیچیدگیاں در دل اسیرند
ہمہ ورد اند و درماں ناپذیرند
سجود از ماچہ میخوابی کہ شاہاں
خرابہ از دہ ویراں نگہ گیرند

روم را ہے کہ اورا منترے نسبت
ازاں تنجے کہ ریزم حاصلے نسبت
من از غم ہا نمی ترسم ولیکن
مدہ آں غم کہ شایان دلے نسبت

○

مے من از تنک جاماں نگہ دار
 شراب پختہ از خاماں نگہ دار
 شر از نیستمانے دور تر بہ
 بخا صاں بخش و از عا ماں نگہ دار!

○

ترا این کشکش اندر طلب نیست
 ترا این درد و داغ و تاب و تنہ نیست
 ازاں از لامکاں بگہ نیست من
 کہ آں جانا لہ ہائے نیم شب نیست

زمین ہنگامہ وہ ایں جہاں را
 دگر گوں کن زمین و آسماں را
 ز خاک ما دگر آدم بر انگیند
 بخشش ایں بندہ سود و زیار را

جہاں تیرہ تر با آفتابے
 صواب و سدا پانا صوابے
 ندانم تا کجا ویرانہ را
 وہی از خون آدم رنگ و آبے

○

غلام حسن رضا سے تو بخیم
 ہزاراں راہ ہے کہ فرمودی نہ پویم
 ویکن گریہ این ناداں بگوئی
 خرے را است تازی گو، نہ گویم!

۳

ولے در سینہ دارم بے شریے
 نہ سوزے در کفِ خاکم نہ نورے
 بگیری از من کہ بزمِ بارِ دوش است
 ثوابِ این مسازِ بے حضورے

○
 چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن این سخن را
 مرنج از من کہ از بے مہرئی تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

○
 مسلمانے کہ در بندِ فرنگ است
 دلش در دستِ آساں نیاید
 رسیمائے کہ سو دم بردِ غمِ پیر
 سجود ^{رض} بوزر و ^{رض} کسماں نیاید

نخواہم میں جہان و آں جہاں را
 مرا میں بس کہ دانم رمز جہاں را
 سجودے وہ کہ از سوز و سرورش
 بوجد آرم زمین و آسماں را

چہ نخواستہی از میں مروتن آسائے
 بہر بادے کہ آمد رفتم از جہائے
 سحر جاوید را در سجدہ دیدم
 بہ بخش چہرہ شامم بیارے

۴۲
 بہ آں قوم از تو می خواہم کشادے
 فقیرش بے یقینے، کم سوادے
 بسے ناویدنی را دیدہ ام من
 مراے کاشکے مادر نہ زادے

○
 نگاہ تو عتاب آلود تا چہند
 بتان حاضر و موجود تا چہند
 درین تختانہ اولاد برہا، ہم
 نمک پروردہ نمود تا چہند!

۵ اشارات: مراے کاشکے الخ۔ یہ مصرع سعدی کا ہے۔

○
 سرورِ فتنہ باز آید کہ ناید؟
 نسیمِ از حجب باز آید کہ ناید؟
 سر آمد روزگارِ این فقیرِ سیر
 و گردانائے راز آید کہ ناید؟

○
 اگر می آید آں دانائے رازے
 بدہ اورا نوائے دل گدازے
 ضمیرِ امتناں را می کتد پاک
 کلیمے یا تنگیے نے نوازے

○
 متاعِ منِ دلِ درو آشنایست
 نصیبِ منِ فغانِ نارسایست
 بخاکِ مرقدِ من لاله خوشتر
 که هم خاموش و هم خویش است

۵
 دل از دستِ کسے برون نداند
 غم اندر سینه پرورن نداند
 دم خود را و میدی اندر آن خاک
 که غیر از خوردن و مردن نداند!

دلِ ما از کُنارِ ما میبید
 بصورتِ مانده و محسنی ندید
 ز ما آن رائدۀ درگاهِ خوشتر
 حقِ او را دیدہ و ما را شنید

ندانند جبریلِ ایں ماسے و ہورا
 کہ شناسمتِ حمیتِ حور!
 پیرس از بندہٗ بیچارہٗ خویش
 کہ داندیشش و نوشش آرزو را!

○
 شبِ این آئین آراستم من
 چو مرده از گردنِ خود کاستم من
 حکایت از تعالٰی ہائے تورفت
 ولیکن از میانِ خاکستم من

○
 چنین دور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جبریلِ امیں را دل خراشد
 چہ خوش دیرے بنا کردند آنجا
 پرستند مومن و کافر تراشد

۴

عطا کن شوری رومی، سوزِ خسرو
 عطا کن صدق و اخلاص سنائی
 چنان بایندگی در ساقی ختم من
 نه گیرم گهر مرا بخشی حنائی

۵

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است
 ز کارش جبریل اندر غرورش است
 بی نقش و گزلفت به ریم
 که این ملت جهان را بار ووش است

○
 وگرفت که کار سے پیش گیرد
 وگرفت کہ نوش از پیش گیرد
 نگردد و بایکے عالم رضا مند
 دو عالم را بہ دوش خویش گیرد

○
 وگرفتے کہ ذکرِ لا الہش
 بر آرد از دل شب صبح گاہش
 شناسد منبرش را آفتابے
 کہ رنگِ کھکشان و بد ز آہش!

۸

جهانِ ناست در دستِ خصی چند
 کسانِ اوبہ بندِ ناکِ چند
 ہنرور در میانِ کارِ گاہاں
 کشد خود را ہمیشہ کر کے چند

○

مریدِے فاقہ مستی گفت با شیخ
 کہ پرواں را از حالِ ما خبر نیست
 بہ مانزد و یک ترازو شدہ رگِ ماست
 و لیکن از شکمِ نزدیکی تر نیست!

۹

دگرگوں کشور بندوستان است
 دگرگوں آں زمین و آسمان است
 مجواز مانم از پنج گانه
 غلامان راصف آرائی گران است!

○

ز محکومی مسلمان خود فروش است
 گرفتار طلسم چشم گوش است
 ز محکومی رگال تن چنان است
 که مارا شرع و آئین بدوش است!

۱۰

یکے اندازہ کن سود و زیاں را
 چو جنت جاودانی کن جہاں را!
 نمی بینی کہ ما خاکِ نساواں
 چه خوش آراستیم این خاکِ داں را!

○

تومی دانی حیاتِ جاوداں حلست
 نمی دانی کہ مرگِ ناگہاں حلست!
 ز اوقاتِ تو یک دم کم نہ گردد
 اگر من جاوداں باشم زیاں حلست؟

۱۱

بہ پایاں چوں رسد ایں عالم پیر
 شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر
 مکن رسوا حضورِ نحو جبہ مارا
 حسابِ من چشمِ او نہاں گیر

○

بدنِ اماند و جانم در تگِ پوست
 سوئے شہرے کہ لٹخا در درہِ اوست
 تو باش ایں جا و با خاصاں بیامیز
 کہ من دارم ہوائے منزلِ دوست

حضور رسالت

ادب گاهیت بر آسمان از عرش نازک تر
 نفس گم کرده می آید چو سید^{رح} با نیر^{رح} دیدار اینجا
 عت بخاری

حضور رسالت

”الایامیگی خمیہ فرول
 کہ پیش آہنگ بیرں شد منزل“
 خرد از راندن محمل فرو ماند
 زمام خویش دادم در کف دل!

اشارات: الایامیگی الخ - منوچہری کا شعر ہے

خمیگی - خمیشیں

فرول - چھوڑ دے

پیش آہنگ - شخص جو رہنمائی کی غرض سے قافلے کے آگے آگے چلتا ہے

نگاہ داشتتم بر جوهرِ دل
 تپیدم از میبدم در برِ دل
 میبدم از تپوائے قریب و شتر
 ببادِ دشت واکردم درِ دل!

ندانم دل شہیدِ حلوۂ کسیت
 نصیبِ او قرار یک نفسِ نیست
 بصرِ ابدش افسرۂ ترگشت
 کتارِ اچھوتے زارِ بکسیت

مپرس از کاروان جلوه مستان
 ز اسباب جهان برکنده دستان
 بجان نشان ز آواز جبرس شور
 چو از موج نیمه درستان!

بایں پیری ره تیرب گزفتم
 نوا خواں از سرور عاشقانه
 چو آن مرغی که در صحرای سرشام
 کشاید پر پرند کشیده آشیانه

۲
 گناه عشق وستی عام کردند
 و سیلِ نختگان را خام کردند
 با هینگِ حجازی می سیرایم
 دختِ تیس باوه کاندِ رجام کردند

چه پری از مقاماتِ نوایم
 ندیمای کم شناسند از کجایم
 کشادم رختِ خود را اندرینِ شست
 که اندرِ خلوتش تنها سیرایم

۳
 سحر باناقہ گفت ہم نرم تر رو
 کہ را کب خستہ و بیمار و پیر است
 قدم ستانہ زد چندان کہ گوئی
 بپیش ریگ این صحرا حیر است

○
 ہمارے سارباں اور انشاید
 کہ جان او چو جان مابصیر است
 من از موج خروش می شناسم
 چو من اندر اسیم لاسیر است

نہم اشک است و چشم سیاهش
 دلم سوز و زار و صبح گاہش
 ہماں مے کو ضمیم را برا فروخت
 پیالے ریزہ از موجِ نگاہش !

۴

چہ خوش صحر اکہ دروے کاڑاں ہا
 درودے خواند و محفل براند
 بہ ریگِ گرم او آور سجودے
 جبیں را سوز تا داغے بماندا

○
 چہ خوش صحر کہ شامش صبح خندا^{ست}
 شبش کوتاہ و روز او بلند^{ست}
 قدم اے راہرو آہستہ تہ^{ست}
 چو ماہر ذرّہ او درو مند^{ست}

۵
 امیر کارواں آں اعجمی کیست؟
 سرو او باہنگ بے نسبت
 زند آں نعمت کز سیرانی او
 خاک دل دریا بائے تو اں نسبت!

مقامِ عشق وستی منزلِ اوست
 چه آتشِ ہا کہ در آبِ و گلِ اوست
 نوائے اوبہ ہر دل سازگار است
 کہ در ہر سینہ فاشے از دلِ اوست

۶

غمِ نہاں کہ بے گفتنِ عیان است
 چو آید بر زباں یکِ اُستان است
 رہے پریزجِ در اہی خستہ و زار
 چرخِ مُردہ و شبِ بے میان است

○

بہ راغاں لالہ رُسست از نو بہاراں
 بصرِ انجمہ گستر وندیداراں
 مرا تنہا نشستن خوشتر آید
 کس را آجوتے کو ہساراں

◀

گے شعرِ سرائی را بخوانم
 گے جامی زندا شس بجانم
 ندانم کہ چہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نغمہ ہائے ساربانم

○
 غم را ہی نشاط آمیز تر کن
 فغانش را جنوں انگیز تر کن
 بگیر اے سارباں راہِ درازے
 مرا سو زبردائی تیز تر کن!

۸
 بیایے ہم نفس باہم بنا لیم
 من و تو کشتہ شانِ جا لیم
 دو حرے پر مرادِ دل بگویم
 پیائے خواجہ چشماں با لیم

حکیمان را بہا کمستہ نہاوند
 بنا داں جلوۂ مستانہ داوند
 چہ خوش نختہ، چہ خرم روزگارے
 در سلطان یہ رویشے کشاوند!

جہان چار سواندر برین
 ہوائے لامکاں اندر سرین
 چو بگذشتہم ازین مایم بلبک
 چو گردافتاد پر دازانہ پیرین

○

دیں وادی زمانی جاودانی
 ز خاکش بے صور روید معانی!
 حکیمان با کلیماں دوش بردوش
 کہ ایں جا کس نگوید لہن ترانی!

۹

مسلمانان فقیر کج کلا ہے
 رمید از سینہ او سوز آہ ہے
 دوش نالد! چرا نالد؟ نداند
 نگاہے یارِ رسول اللہ نگاہے!

○
 تب تابِ دل از سوزِ غم تست
 نوائے من ز تاثیرِ غم تست
 بتالم زانکہ اندر کشورِ ہند
 ندیدم بتدۃ کو محرم تست

○
 شبِ ہندی غلاماں را سحرِ نفیت
 بایں خاکِ آفتابے را گذرِ نفیت!
 بہا کن گوشہٗ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے زما بجوہِ اترِ نفیت!

○
 چہ گویم زان فقیرے درویش
 مسلمانے بہ گوہرِ حمید
 خدا میں سخت جاں ریا ربا
 کہ افتادہست از بامِ بلب

○
 چساں احوال اور ابر لب آم
 تو می بینی نہ سان و آشکار
 ز رُودادِ دو صد سالش ہمیں پس
 کہ دل چوں کُشد قضا بام

○
 ہنوز ایں چرخِ نیلی کج خرامِ است
 ہنوز ایں کاروانِ دراز مقامِ است
 ز کارِ بے نطامِ او چہ گویم
 تومی دانی کہ ملتِ بے امامِ است

○
 نمازِ آں تابِ تبِ خونِ نایش
 نہ وید لالہ از کشتِ خراش
 نیامِ او نہی چوں کیستہ او
 بطاقِ خانہ ویراں کتایش!

○
 دلِ خود را اسیرِ رنگِ بو کرد
 تھی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیرِ شاہِ ہزاراں کم شناسد
 کہ گوشش باطنینِ شیشہِ خود کرد

○
 بروئے او درِ دلِ ناکشادہ
 خودی اندرِ کفِ خاشِ نژادہ
 ضمیرِ او تھی از بانگِ تکبیر
 حسِ پریمِ ذکرِ او از پافتادہ

○
 گریباں چاک بے فکر روز نیست
 نمیدانم چیاں بے آرزو نیست
 نصیب اوست مرگِ ناتمائے
 مسلمانے کہ بے اللہ هُوَ نیست!

○
 حق آں ده که مسکین و اسیر است
 فستیر و غیرتِ او دیر است
 بروے او دیرِ حینانہ بستند
 دریں کشتور مسلمان تشنه میر است

○
 دگر پاکیزه کن آب و گل او
 جهانے آفرین اندر دل او
 ہوا تیز و بداماش و صد چاک
 بیندیش از چراغِ بسمل او

○
 عروسِ زندگی در خلوتش غیر
 کہ دارد در دستِ نامِستی سیر
 گنہگارِ سیت پیش از مرگ در قبر
 بخیرش از کلیسا، مہت کہ از دیر!

بچشمِ او نہ نور و نہ سرور است
 نہ دل در سینہ او نا صبور است
 خدا آں اُمّتے را یارِ بادا
 کہ مرگِ او ز جانِ بے حضور است!

سماں زادہ و نا محرمِ مرگ!
 ز پیچِ مرگ لڑاں تا دمِ مرگ!
 دلے در سینہ چاکش ندیم
 دمِ بگسستہ بود و غنیمِ مرگ!

ملوکیت سراپا شیشہ بازی است
 از وایمن نہ رومی نے حجازی است
 حضورِ تو غمِ یارِ اں بگویم
 بامیدے کہ وقتِ دل نوازی است!

تنِ مردِ سلماں پایدار است
 بنائے پیکرِ اوستوار است
 طیبِ نکتہ رس ویدازنگاش
 خودی اندر وجودش رخشہ دار است!

مسلمان شمسار از بے کلاہی است
 کہ دیش مرد و فقرش خانقاہی است
 تودانی در جہاں میراثِ ماحیثیت
 گلیمے از قماشِ پادشاہی است

میرس از من کہ احوالش حسیان است
 زمینش بد گہر چوں آسمان است
 بر آں مرغی کہ پروردی بانجیر
 تلاشِ دانہ در صحرایِ گداز است

○
 بحشمش وانمودم زندگی را
 کشتودم نکتہ وند و دی را
 توان سراسر جہاں را فاش تر گفت
 بدہ نطق عرب ایں اعجمی را!

○
 مسلمان گرچہ بے خیل و سپاہ است
 ضمیر و ضمیر پناہ است
 اگر اورا متقاضی باز بخشند
 جمال او جلال بے پناہ است!

○
متاعِ شیخ اساطیر کہن بود
حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
ہنوز اسلام او ز تار دار است
حرمِ چوں دیر بود او بر ہمین بود!

○
وگر گوں کرد لا دینی جہاں را
ز آنا ریدن گفتند جہاں را
ازاں فقرے کہ با صدیقِ دلی
بشورے آوریں سودہ جہاں را

○

حرم از دیر گیر درنگ بوئے
 بتِ مایه یک ژولیده موئے
 نیایی در بر ماتیرہ بختاں
 دلے روشن ز نور آرزوئے!

○

فقیراں تا مسجد صفت کشید
 گریبانِ شهنشاہاں درید
 چو آتشِ دینِ سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہِ خنرید!

○
 مسلمانان بخولیشاں در ستیزند
 بجز نقش و نی بر دل نہ ریزند
 بنالمدار کسے خشتے بگیرو
 ازاں مسجد کہ خود ازوے گیرند!

○
 جہیں را پیش غیر اللہ سو دیم
 چو گہراں در حضورِ او سو دیم
 نالمدار کسے، می نالمد از خولیش
 کہ ماشایان شان تو نبودیم

بدستِ میکشاں خالی ایامِ است
 کہ ساقی را بہِ بزمِ من فراغِ است
 نگہ دارم درونِ سینہِ آہ
 کہ اصلِ او ز دودِ آں چراغِ است!

سبوتے خائفانِ خالی از مے
 کند مکتبِ رہِ طے کردہ را طے
 ز بزمِ شاعرانِ افسردہ رُفتم
 تو اہا مُردہ بیرونِ اقتدارِ نئے!

مسلمانم غریب ہر دیارم
 کہ با این خاکداں کالے ندارم
 بایں بے طاقتی در پیچ و تابم
 کہ من دیکر بغیر اللہ و چارم

باں بالے کہ خنثیدی پریم
 بسوزِ نغمہ ہائے خود پریم
 مسلمانے کہ مرگ ازوے پلرزد
 جہاں گرویدیم و اُوراندیم!

○

شبی پیش خدا بگم زار
 مسلمانان چہ راز رازند و خوارند
 ندانند ہمیدانی کہ این قوم
 دلے دارند و محبوبے ندارند!

○

نگویم از فرو فالے کہ بگذشت
 چہ سود از شرح احوالے کہ بگذشت
 چراغے داشتیم در سینہ خویش
 فسر و اندر دو صد سالے کہ بگذشت!

○
 نگهبانِ سرمِ محارِ دیر است
 یقینش مرده و چشمش لغیر است
 ز اندازِ نگاهِ او توان دید
 که نومید از همه اسبابِ خیر است

○
 ز سوزِ این فستیرِ نشسته
 بدو اورا ضمیرِ نشسته
 دلش را روشن و پابنده گرواں
 ز امید که زاید از یقین است

○
 گئے اقم گئے مستانہ خیرم
 چہ غول بے تیغ و شمشیر بریرم
 نگاہِ التفاتے بر سرِ بام
 کہ من با عصر خویش اندر تیرم

○
 مرا تنہائی و آہ و فغاں بہ
 سوئے یثرب سفر بے کاڑاں بہ
 کجا مکتب، کجا مہینہ شوق
 تو خود سدا مرا ایں بہ کہ آں بہ!

○
 پریدم در فضائے دلپذیرش
 پریم تر گشت از ابرو مطیرش
 حرم تا در ضمیر من فرو رفت
 سر و دم آنچه بود اندر ضمیرش!

○
 باں رازے کہ گفتم، بے نبرد
 ز شاخِ نخلِ من جگر ما نخوردند
 من اے میرِ اُمم داد از تو خواهم
 مرا یاراں غریبخواے شمر دند

○
 نہ شعر است اینکہ بروئے دل نہاوم
 گرہ از رشتہ معنی کشاوم
 بامیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مس این مفلساں را تابِ داوم

○
 تو گفتی از حیاتِ جاوداں گھے
 بگوشِ مَرَدِ پیغامِ جاں گھے
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تارِ بچِ وفاتِ این و آن گھے!

○
 رَحْمَ از درِ پُرساں ز عِفْرانی
 ترا و دِخونِ رَحِشِمِ ارغوانی
 سخن اندرِ کلوئے من گره بست
 تو احوالِ مرا ناگفت و ائی!

○
 زبانِ ماغریباں از نگاہِ بیت
 حدیثِ درمنداں اشک و آه بیت
 کشادم حشیم و لبِ بستم لبِ خویش
 سخن اندرِ طریقِ ماگناه بیت!

خودی و آدم ز خود نامحر می را
کش آدم در گل او زمر می را
بدہ آں تالہ گرمی کہ از فے
بسوزم بحر عیشم میں ہر غمے را!

درون ما بحر و دُودِ نفس نسبت
بحر و دست تو مارا و دسترس نسبت
و گرافانہ عیشم با کہ گویم
کہ اندر سینہ ما غیر از تو کس نسبت

○
 غریبے درد مندے نے لوانے
 ز سوزِ غمِ ستمہ خود در گدازے
 تو می دانی چہ می جوید چہ خواہد
 دے از ہر دو عالم بے نیازے!

○
 غم و رنگ از دمِ بادے بخویم
 ز شیشِ آفتابِ تو برویم
 نگاہم از مہ و پرویں بلند است
 سخن را بر مزاجِ کس نگویم

○

در آں دریا کہ اور اساحالے نیست
 و بیل عاشقان غیر از دلے نیست
 تو فرمودی رہِ لطیف اگر فقیم
 و گرنہ جز تو مارا منزلے نیست !

○

مراں از در کہ مشتاقِ حضوریم
 از اں درے کہ دادی ناصبوریم
 بفرما ہر چہ می خواہی بجز سبہ
 کہ ما از دے دے و صد فرسنگ دُوریم !

○
 بہ افترنگی ہستان دل با ختم من
 ز تاب دے میریاں بگدہ ختم من
 چہاں از خوشیتن ہیکانہ بودم
 چو دیدم غولش زانست ختم من !

○
 مے از میخانہ مغرب چشیدم
 بجان من کہ دردِ سر خریدم
 نشستم با نکویانِ فترنگی
 ازاں بے سوز تہ لہو زے خریدم !

○
 فقیرم از تو خواہم ہرچہ خواہم
 دل کو ہے خراسان از برگ کاہم
 مراد رس حکیمان در دوسدا
 کہ من پروردہ فیض نگاہم

○
 نہ با ملکہ نہ با صوفی نشینم
 تو میدانی کہ من آنم نہ اینم
 نویس اللہ بر لوح دل من
 کہ ہم خود را ہم اورا فاش کنیم

○
 دل ملا گرفتارِ غمِ نیست
 نگاہِ هست و در پیشِ غمِ نیست
 ازاں بگرختیم از مکتبِ او
 کہ در ریگِ حجازش مرغِ نیست!

○
 سحرِ کلاش نشیدار است
 کہ او را صد کتاب اندر کنار است
 حضورِ تو من از نخلتِ بگفتیم
 ز خود پنهان و بر ما آشکار است

دل صاحب دلاں! و برویا من؟
 پیامِ شوق او آوردیا من؟
 من و ملازکشیں دین و ترسیم
 بخت ما بردن او خوردیا من؟

غریبم در میانِ محفلِ خویش
 تو خود گو با که گوئم مشکلِ خویش
 ازاں ترسم که پنهانم شود فاش
 عنیم خود را انگوئم با دلِ خویش!

○
 دلِ خود را بدستِ کس ندادم
 گرہ از روتے کارِ خود کشادم
 بغیرِ اللہ کردم تکیہ یک بار
 دو صد بار از مقامِ خود افتادم

○
 ہماں سوزِ جنوں اندرِ سرِ من
 ہماں ہنگامہ ہا اندرِ برِ من
 ہنوز از جوشِ طوفانے کہ گذشت
 نیا سودا بست موجِ گوہرِ من

ہنوز ایں خاک دارائے شر ہےست
 ہنوز ایں سینہ را آہِ سحر ہےست
 تجسلی ریزہ چشم کہ بینی
 بایں پیری مرا تابِ نظر ہےست!

نگاہم نہ انچہ ملیم بے نیاز است
 دل از سوزِ دروغم درگداز است
 من و ایں عصرِ بے خلاص و بے سوز
 بگو با من کہ آخر ایں چہ راز است؟

○
 مرادِ عصرِ بے سوز آتشِ دیدند
 بخاکم جانِ پرشورے و میبندند
 چونخ در گردنِ من زندگانی
 تو کوئی بر سرِ آرام کشیدند!

○
 نگیرد لاله و گل رنگِ بُویم
 درونِ سینہ ام مرد آرزویم
 غمِ پناہاں بجز اندرِ گنج
 اگر گنجِ چه گویم با کہ گویم!

○
 من اندر مشرق و مغرب غریبیم
 که از یارانِ محرم بے نصیبیم
 غمِ خود را بگویم بادلِ خویش
 چه معصومانه غیبت را فریبیم!

○
 طلسمِ علمِ حاضر را شکستم
 ربودم دانه و دانه را شکستم
 خداوند که مانندِ برآ، سیم
 به تارِ او چه بے پروا شکستم!

بچشم من نگہ آورده تست
 فروغ لاله آورده تست
 دو چارم کن به صبح من رانی
 ششم راتاب مہ آورده تست

چو خود را در کنار خود کشیدم
 بہ نور تو مقام خویش دیدم!
 دریں دیر از نوائے صبح گاہی
 جہان عشق و مستی آفریدم!

اشارات: من رانی، تبلیغ ہے حدیث مشہور من رانی فقد رآ اللہ
 کی طرف یعنی جس نے مجھے دیکھا خدا کو دیکھا۔

دیں عالم بہشتِ خرمے بہت
 بشاخِ اوزا شکِ منِ نئے بہت
 نصیبِ اوہنوزاں ہا وہنوسیت
 کہ او درانتظارِ آدمے بہت

بدہ اورا جوانِ پاکبازے
 سرورِش از شرابِ خانہ سائے
 قوی بازوئے اومانندِ حیدر
 دلِ اوازِ دو گیتی بے نیائے

بیا ساقی بگرداں جامِ مے را
ز مے سوزندہ تر کن سوزِ نئے را

دگر آں دل بندہ در سینہ من
کہ پیچم بچہ کاؤس و کے را!

جہاں از عشق و عشق از سینہ تست
سروش از مے دیرینہ تست

جز این چیزے نمیدانم ز جبریل
کہ او یک جوہر از آئینہ تست!

○
 مرا ای سوز از فیضِ دمِ تست
 بتاکم موجِ مے از زمرِ تست
 نخلِ ملکِ جم از درویشیِ من
 کہ دل در سینهٔ من محرمِ تست!

○
 دریں بتخانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از مہمتِ امِ خود گسستم
 ز من امروز می خواہد سجودے
 خداوندے کہ دی اورا شکستم!

○
 دمید آں لالہ از مشتِ غم بام
 کہ خوش می تراود از کُنِ بام
 قَبوِش کن ز راہِ دل نوازی
 کہ من غیر از دلِ چیزے ندارم

○
 حضورِ مَلّتِ بیضاتِ پیدم
 نوائے دِلگدازے آئیدم
 ادب گوید سخن را مختصر گوے
 تپیدم، آتیدم، آمیدم

بصدقِ فطرتِ رندانہ من
 بسوزِ آہِ بیتابانہ من
 بدہ آں خاک را ابرِ بہائے
 کہ در آغوشِ گیرودانہ من!

دلے بر کفِ نہادِ دلبرِے نیست
 متاعِ دشتِ تم غارتِ گرے نیست
 درونِ سینہ من مژگلے گیر
 مسلمانے زمن تنہا تمے نیست!

○
 چورومی در حرم دادم ازاں من
 از و آموختم اسرارِ جہاں من
 بہ دورِ فتنہ عصرِ کہن او
 بہ دورِ فتنہ عصرِ رواں من!

○
 گستاخانے ز خاکِ من برانگیر
 نیم چشمِ بخونِ لالہ آمیز
 اگر شایاں نیم تیغِ علیؑ را
 نگاہِ وہ چشمِ شیرِ علیؑ تیز!

مسلمان تباہ ساعل آرمیدہست
 نخل از بحر و از خود ناامیدہست
 جز این مرد فقیری در دہست
 جراحت مائے پنهانش کہ دیدہست؟

کہ گفت اورا کہ آید بجئے یارے؟
 کہ داد اورا مہید نو بہارے؟
 چو آن سوز کہن رفت از دم او
 کہ زد بہستان او شرارے؟

○
 ز بحرِ خود بجوئے من گہر وہ
 متاعِ من بجوہ و دشتِ در وہ
 و لم نکشود از اں طوفاں کہ دادی
 مرا شورے ز طوفاںے و گہر وہ!

○
 بخلوت نے نوازی ہائے من ہیں
 بخلوت خود گدازی ہائے من ہیں
 گرفتہ نکتہ فستہ از نیا گان
 ز سلطان بے نیازی ہائے من ہیں!

بهر حالے که بودم خوش بهر دم
 نقاب از روی معرخی کشودم
 پیرس از اضطراب من که بادوست
 دمی بودم دمی دیگر نبودم!

شریک در دوسوز لاله بودم
 ضمیر زندگی را وانمودم
 ندانم با که گفتم نکسته شوق
 که تنها بودم تنها سردم

○
 بنورِ تو بر دستِ روزم نگه را
 که بنیم اندرونِ مهرِ مه را
 چو می گویم سمانم، طرزِ
 که دامنِ مشکلاتِ اله را

○
 بجوئے تو گداز یک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتها بس
 خرابِ جراتِ آں زندیاکم
 خدا را گفت بارِ مصطفیٰ بس!

۱۲

ز شوق آموختم آں ہاؤ ہوئے
 کہ از سنگے کشاید آ بجوئے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بگیرد رنگ و بوئے

○

یکے بنگہ فرنگی کج کلا ہاں
 تو گوئی آفتاب نسل و ماہاں
 جوانِ سادہ من گرم خون است
 نگہدارش ازیں کامننگہاں

○
 بدہ دستے زیا افتادگان را
 بہ عنایتِ اللہ دلِ نادران را
 از آتشِ کہ جانِ من بہِ آخرت
 نصیبِ وہِ مسلمان زادگان را

۱۳
 تو ہم آں مے بگیر از سانغِ دوست
 کہ باشی تا ابد اندرِ برِ دوست
 سجدے نیست اے عبدِ لغزِ زبانی
 بروجم از مژدہ خاکِ درِ دوست

○
 تو سلطانِ حجازی من فہستیم
 ولے در کشورِ معنی امیرم
 جہانے کو ز تخمِ لالہ رست
 بیابن گرا بغوشِ ضمیمم

○
 سراپا در و درماں نا پذیرم
 نہ پنداری ز بون و زار و پیرم
 ہنوزم در حکمانے میتوان اند
 ز کیشِ ملتے افتادہ تیرم!

○
 بیابا ہم در آویزیم و قصصیم
 ز گیتی دل برانگیزیم و قصصیم
 یکے اندر حریم کو چہ دوست
 ز چشماں اشک غل بریزیم و قصصیم

○
 ترا اندر بیابا نے مقام است
 کہ شمش چوں سحر آئینہ فام است
 بہر جائے کہ خواہی خمیہ گستر
 طناب از دیگران حستین حرام است

○
 مسلمانیم و آزاد از مکانیم
 بروں از حلقہ نہ آسمانیم
 بما آموختند آن سجده کنوے
 بہائے ہر خداوندے بدانیم

○
 زافرنگی صنم بیگانہ تر شو
 کہ پیمائش نمی ارزو بیک جو
 نگاہے ام کن از چشم فاروق
 قدم بیک نہ در عالم نو

حضورِ ملت

مجااز من کلامِ عارفانہ
 کہ من دارم سرشتِ عاشقانہ
 سرشکِ لاله گول را اندرین باغ
 بفیضانم چو شبنم دانه دانه!

حضورِ ملت

۱

بحق دل بندِ راهِ مصطفیٰ و

بنزل کوشش مانندِ مہ نو

دریں نیلی فضا ہر دم مند و نشو

مقامِ خویش اگر خواہی دریں یو

بحق دل بندِ راهِ مصطفیٰ روا

○
 چو موج از بحر خود بالیده ام من
 بخود هوش گمراه پیچیده ام من
 ازاں نمود با من سرگران است
 به تعمیر حرم کوشیده ام من

○
 بیاساقی بگردان سنگین را
 بنفشان بر دو گیتی استین را
 حقیقت را به رند سفاکش کردند
 که ملاکم شناسد در مزدین را

○
 بیاساقی نقاب از رخ برافکن
 چکید از چشم من خون دل من
 به آں لحنی که نه شرقی نه غربی است
 نوائے از مقام لا تحف ن

○
 بروں از سینہ کشش تبکیر خود را
 بخاکِ خویش زن اکسیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش زی
 مده در دست کس تقدیر خود را

۵ اشارات: لا تحف، تلویح بآیه قرآنی، لا تحف انک انت الاعلى

○
 مسلمانان از خودی مرد تمام است
 بخاشش تا خودی میرد غلام است
 اگر خود را ستایع خویش دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

○
 مسلمانان که خود را افاشش دیند
 بهر دریا چو گوهر آرمیند
 اگر از خود رمیدند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود خسریند

○
 کشودم پردہ را از روی تقدیر
 مشو نویسد در راه مصطفیٰ گیر
 اگر باورنداری آنچه گفتم
 ز دیں بگریز و مرگ کافرے میر!

○
 بہ ترکاں بستہ در مارا کشادند
 بنائے مصریای محکم نہادند
 تو ہم دستے بدامانِ خودی زن
 کہ بے او ملک دیں کس اندادند!

○
 ہر آن قومے کہ می ریزد بہارش
 نسا زد جز بہ بوی ہائے مہریدہ
 زخاش لالہ می روید و بسیکن
 قباے دارد از رنگ پریدہ

○
 خدا آں ملتے را سروری داد
 کہ تقدیرش بدستِ خویش نیست
 بہ آں ملت سر و کالے ندارد
 کہ دہقانِش برائے دیگران کشت

زرازی حکمت قرآن بیاموز
 چراغی از چرخ او برافروز
 و لے این نکتہ را از من فراگیر
 کہ نتوان زسیتن بے مستی و سوز

۲

خودی

کسے کو بر خودی زد لکالہ را
 ز خاک مردہ رویا ندنگہ را
 مدہ از دست و امان چنین مرد
 کہ دیدیم در کمندش مہر و مہ را

○
 تو اے نادانِ دلِ آگاہِ دریاب
 بخود مثلِ نیلِ گاہِ راہِ دریاب
 چسما ہومن کند پوشیدہ را فاش
 ز لَامُ جَوِّیَ اِلَّا اللّٰہِ دریاب

○
 دلِ تو دواغِ پنہا نے ندارد
 تب تائبِ مسلمانے ندارد
 خیابانِ خودی را وادہ آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارد

انا الحق
 انا الحق جبروت ام کبریا نیست
 سزائے او چلیا بہست یا نیست؟
 اگر فرے بگوید سزائے بہ
 اگر فرے بگوید ناروا نیست!

○
 یہ آں ملت انا الحق سازگار بہت
 کہ از خوشنم ہر شاخسار بہت
 نہاں اندر جلال و جمالے
 کہ اورانہ سپہ آئینہ ار بہت!

○
 میان امتنان و الامت نام است
 که آن امت و گیتی را امام است
 نیاید ز کار آفرینش
 که خواب و خشکی بر وی حرام است!

○
 وجودش شعله از سوزِ درون است
 چون خس و اراجمان چید و چون است
 کند شرح انا الحق همست او
 پے هر گن که می گوید بگوین است

۵ اشارات: خواب - تبلیغ یا پیغمبری: لَآ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُهُ وَلَا نُرْمُطُ

مختصراً - = = : وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغَبٍ ۝

○
 پرد در وسعتِ گردوں یگانہ
 نگاہِ او بہ شاخِ آشیانہ
 مہ و انجم گرفتارِ کندش
 بدستِ اوست تفتدیر زمانہ

○
 بباغاں عندِ لبِ غوشِ صفیرے
 براغاں جڑہ بانے زود گیرے
 امیرِ اوسطانی فقیرے
 فقیرِ او بہ درویشی امیرے

بجام نوکهن مے از سبب ورین
 فروغِ خوش را بر کاخ و کورین
 اگر خواهی ثمر از شاخ منصوب
 به دل کآغالبِ اَللّٰهُ فرورین

۴ صوفی و ملا

گرفتم حضرت ملا ترش روست
 نگاهش منغزانشاسد از پوست
 اگر با این سلمانی که دارم
 مرا از کعبه می راند حق اوست

○
 فرنگی صید بست از کعبه و دیر
 صدا از خانقاهان رفت لا غیر
 حکایت پیش ملا باز گفتم
 دعا فرمود یارب عاقبت خیر!

○
 به بند صوفی و ملا اسیری
 حیات از حکمت قرآن نگیری
 بآیاتش ترا کاره جز این نیست
 که از یسین و آساں بمیری

○
 ز قرائش پیش خود آئینہ آویز
 و گر گول گشتہ از خویش بگریز
 ترازوئے بنہ کردار خود را
 قیامت ہائے پیش را براگیر

○
 ز من بر صوفی و ملا سلا مے
 کہ سپیام خدا گفتند مارا
 ولے تاویل شان حیرت انداز
 خدا و جبریل و مصطفیٰ را!

○
 ز دوزخ واعظ کافر گئے گفت
 حدیثے خوشتر از دے کافرے گفت
 نداند آں غلام احوال خود را
 کہ دوزخ را مقام دیگرے گفت!

○
 میریدے خود شناسے پنجنہ کالے
 بہ پیرے گفت حرفِ نیش دارے
 برگِ ناتما مے جاں سپرن
 گر فتن روزی از خاکِ مزارے!

پس را گفت پیرے خرقہ بازے
 ترا این نکتہ باید جز جہاں کرد
 بہ نمرودان این دور آشناباش
 ز فیض شاں برابری توں کرد

۵

رومی

بحکم خود و گمراہ کنہ مے ریز
 کہ با جاش نیرزد ملک ویز
 ز اشعار جلال الدین رومی
 بہ دیوارِ حرمِ لیبیا ویز

○
 بگير از ساغر شش آں لاله رنگے
 کہ تاثيرش دہد لعلے بہ سنگے
 غزالے را دل شیرے بخشد
 بشوید داغ از لپٹ پلنگے!

○
 نصیبے بردم از تاب و تب او
 شہم مانند روز از کوکب او
 غزالے در بیابانِ حرم ہیں
 کہ ریزد خندہ شیر از لب او

○
 سراپا درد و سوزِ آشنائی
 وصالِ او زباں و این جبرائی
 جمالِ عشق گیسو از نئے او
 نصیبِ از جلالِ کبریائی

○
 گره از کارِ این ناکاره واکرد
 غبارِ رگِ بند را کیمیا کرد
 نئے آں نئے نوازے پاکبازے
 مرا با عشقِ مستی آشنا کرد

بروئے من درِ دل باز کردند
 ز خاکِ من جہانے ساز کردند
 ز نیضِ او گرفتہ اعتبارے
 کہ با من ماہ و آنجم ساز کردند

خیالِش با منہ و آنجم نشیند
 نگاہش آں سوئے پرویں بہ بیند
 دلِ بتیابِ خود را پیشِ او نہ
 دمِ او رخشہ از سیلابِ چنبد

ز رومی گیر اسرارِ فقیری
 که آن فقر است محسوسِ امیری
 حذر زان فقر و درویشی که از روی
 رسیدی به مصلحتِ ام سر بریزی

خودی تا گشت مجهولِ حنائی
 به فقر آموخت آدابِ گدائی
 نه چشم مستِ رومی و امِ کردم
 سرورِ مصلحتِ ام کبرائی

مے روشن ز تاکِ من فرو رخت
 خوشامرے کہ در دامنم آوخت
 نصیب از آتش دارم کہ اول
 سنائی از دل رومی بگخت

۶

پیام فاروقؓ
 تو اے بادِ بیاباں از عرب خیز
 ز نیلِ مصریاں مجھے برانگیز
 بگو فاروقؓ را چیم فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیز

خلافت، فقر با تاج و سر پرست
 نہ ہے دولت کہ پایاں ناپذیر است
 جواں بختا! مدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زود میر است!

جواں مرے کہ خود را فاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفریند
 ہزاراں انجمن اندر طوفان
 کہ او با نحوشتن خلوت گزیند

بہ روئے عقل و دل بکشتائے ہر در
 بگیر از پیر مہربانہ ساغر
 دران کوش از نیازِ سینہ پرور
 کہ دامن پاک داری آستین تر

نمک آں ملتے بر خود رسیده
 ز در و جستجو نا آرمیده
 درخش او تہ این نیگیوں چرخ
 چو تنیخے از میاں بیڑ کشیده

اشارات : دران کوش الخ، حضرت امیر خسرو کا شعر ہے۔

○
 چہ خوش زد ترک ملا حے سر دے
 رخ ادا حمرے چشمیش کبودے
 بدریا گر گرہ افتد بہ کارم
 بجز طوفاں نمیخواہم کشودے

○
 جہانگیری بخاکِ ماسرشتند
 امامت در حیدرین مانوشتند
 درونِ غولیش بنگر آں جہاں را
 کہ تخمکش در دلِ فاروق کشتند

کسے کو داند اسرارِ یقین را
 یکے میں می کند چشمِ و بیں را
 بیا میرند چوں نورِ وقتِ سنیل
 میندیشِ انقراقِ ملکِ دیں را

مسلمانے کہ خود را امتحان کرد
 غبارِ راہِ خود را آسمان کرد
 شرارِ شوق اگر داری نگہِ سدا
 کہ باوے آفتابی میتواں کرد

شعرائے عرب

بگوا از من نواخوانِ عرب را

بہائے کم نہادم لعل لب را

ازاں نورے کہ از قرآن گرفتہ

سحر کردم صدوی سالہ شب را

بجانہا آفریدیم ہائے وہورا

کفِ خاک کے شمر دم کاخ و کورا

شود لعل سے حریفِ بحر پر شور

ز آشوبِ بے کہ وادم آبجورا!

○
 تو ہم بگزار آں صورت نگاری
 مجو غیر از ضمیر خویش یاری
 بس باغ ما بردی پر دی پروبال
 مسلمان را بدہ سوزے کہ داری!

○
 بخاکِ مادے، در دلِ غمِ ہست
 ہنوز ایں کہنہ شاخے رائے ہست
 بہ افسونِ ہنر آں چشمہ بکشاے
 درونِ ہر مسلمان زمرے ہست!

مسلمان بندہ مولا صفات بہت
 دل او سرے از اسرار ذات بہت
 جمالش جز بہ نور حق نہ بینی
 کہ صہاش و ضمیر کائنات بہت

بدہ با خاکِ او آں سو زوتا ہے
 کہ زاید از شب و آفتاب ہے
 نوا آں زن کہ از فیض تو اورا
 دگر بخشند فوق انقلاب ہے

○
 مسلمانوں کے دل درخیز
 چو سیلاب از تپِ یارانِ تلمیذین
 حضورِ ملت از خود درگذشتن
 و گر بانگِ اَنَا الْمَلَّتْ کشیدن

○
 کسے کو فاش دیا سرِ ارجاں را
 نہ بیند جز بچشمِ خود جہاں را
 نوائے آفریں و سینہٴ خویش
 بہارے ملتواں کردن خزاں را

○
 نگہدار آں چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز و مستی حاصل تست
 تھی دیدم سببوتے این آں را
 مے باقی بہ مینائے دل تست

○
 شبِ این کوہ و دشتِ سینہ تابے
 نہ دروے مرغ کے نے موج آہے
 نگہ دور و روشن از قندیلِ یہاں
 تو میرانی کہ باید آفتابے!

نکو میخوای خطِ سیما سے خود را
 بدست آور گِ فردا سے خود را
 چو من پا در سیا بانِ حرم نہ
 کہ بینی اندر و پہنا سے خود را

۸

اے فرزندِ صحرا
 سحر گاہاں کہ روشن شد و روشت
 صدا زد مرغِ غاز شاخِ نخیلے
 فرو ہل خمیہ اے فرزندِ صحرا
 کہ نتوان نہ لست بے وقِ رحیلے

○
 عرب را حق دلیل کاواں کرد
 کہ او یافت خود را امتحان کرد
 اگر فقر تھی دستاں غمیرا ست
 جہانے راتہ و بالا تو اں کرد

○
 دراں شب ہا خروش صبح فردا ست
 کہ روشن از تجلی مائے سینا ست
 تن و جان محکم از بادِ دروشت
 طلیع امتاں از کوہِ صہرا ست

توجہ دانی کہ دریں گھر و سوارے با
 دگر آئین تسلیم و رضا گیر
 طریق صدق و اخلاص و وفا گیر
 مگو شعرم حنیں است چنان نسبت
 جنون زبیر کے از من وفا گیر

چمن ہا ز اں جنوں ویرانہ گردو
 کہ از ہنسنگامہ مابیکانہ گردو
 ازاں ہوئے کہ انگنہم دریں شہر
 جنوں ماند و لے فرزانہ گردو

○
 نختیں لالہ صبح بہارم
 پیالے سوزم از داغے کہ دارم
 بچشم کم مبین تنہا نیم را
 کہ من صدکارواں گل در کنارم

○
 پریشاںم چو گردہ گزارے
 کہ بردوش ہوا گیر و قرارے
 خوشا نختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے

○
 خوش آن قوم پریشان روزگارے
 کہ ز ایدار ضمیرش نچتہ کارے
 نمودش سمرے از ہر اغیب است
 زہر گردے بروں ناید سوائے !

○
 بہ بحر خویش چوں موجے تپیدیم
 تپیدیم تا بطوفانے رسیدیم
 دگر گئے ازین خوشتر ندیدیم
 بخون خویش تصویرش کشیدیم !

○
 نگاہش پر کند خالی سبوتا
 دو اندھے بتاکِ آرزو ہا
 ز طوفانے کہ بخشد را انگانی
 حریفِ بحرِ گرد و آبچو ہا!

○
 چو برگِ زمامِ کارواں را
 دہد ذوقِ تجلی ہر نہاں را
 کند افلاکیاں را انجمنِ فاش
 تیرِ پامی کشد نہ آسماں را

○
 مبارکب آو کن آں پاک جاں را
 کہ ز اید آں مہر کارواں را
 ز آغوش چہیں فرخندہ مادر
 نجات می دہم جو حہاں را!

○
 دل اندر سینہ گوید دلیرے ہست
 متاعے آفریں غارتگرے ہست
 بگو شہم آمد از گردوں دم مرگ
 و شکوفہ چوں فرویزد برے ہست

۵ اشارات: شکوفہ چوں الخ۔ یہ مصرع غالباً لطف اللہ آذر کا ہے۔

خلافت و ملوکیت

عرب خود را به نورِ مصطفیٰ سوخت

چراغِ مردهٔ مشرق برافروخت

ولیکن آن خلافت راه گم کرد

که اول مومنان را شاهی آموخت!

خلافت بر مقامِ ماگواهی است

حرام است آنچه بر پادشاهی است

ملوکیت همه مکر است و نیزنگ

خلافت حفظِ ناموسِ الهی است!

درفتد با ملوکیت کلیمه
 فقیرے بے کلاہے بے کلیمه
 گئے باشند کہ بازی ٹائے تقدیر
 بجیکہ کارِ صرصر از نسیم!

ہنوز اندر جہاں دم غلام است
 نطاش خام و کارش ناتمام است
 غلامِ فہتدراں گیتی ہم
 کہ درونیش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش پایدار است
 سلوکش عشق و مستی را عیار است
 نقاش عبده آمد و لیکن
 جهان شوق را پروردگار است

ترک عثمانی

بلکِ خویش عثمانی امیر است
 دلش آگاه و چشم او بصیر است
 نه پنداری که دست از بند افرونگ
 هنوز اندر طایم او اسیر است

○
 خنک مرداں کہ سحرِ او شکستند
 بہ پیمانِ فرنگی دل نہ بستند
 مشو نو مہد و با خود آشنا باش
 کہ مرداں پیش ازین بوند و ہستند

○
 بہ ترکاں آرزوئے تازہ دادند
 بنائے کارِ شاں و گیر نہادند
 ولیکن کو مسلمانے کہ مہید
 نقاب از روئے تقدیر کے کشاوند

دخترانِ املت

بہل اے دخترِ اکبرِ لبرِ ہا
مسلماناں رانہ زیبِ کافری ہا

منہ دلِ بربالِ غازہ پرورد
بیاموز از نگہ غارت گری ہا

نگاہِ تست شمشیرِ خدا داد
برخمش جانِ ما را حقِ بباد داد
دلِ کاملِ عیارِ آں پاکِ جاں برد
کہ تیغِ خویش را آبِ از حیا داد

○
ضمیرِ عصر حاضر بے نقاب است
کشادش در نمود رنگ آب است
جهانتابی ز نور حق پیامو
کہ او با صد بلی در حجاب است!

○
جہاں را محکمٰی از اہمات است
نہادشاں این ممکنات است
اگر این نکتہ را قوے نداند
نظام کار و بارش بے ثبات است

مرادِ ادایں خرد پرور جنوں نے
نگاہِ مادرِ پاک اندرون نے
ز مکتبِ حشیم و دل نتوان گرفتن
کہ مکتبِ نیست جبرِ بحر و فسونے!

نخک آں ملتے کز وار و تاش
قیامت ہا بہ بیند کائناتش
چہ پیش آید چہ پیش افتاد اورا
توان دیدارِ جبینِ اُمہاتش

اگر بندے ز درویشے پذیری
ہزار اہمت بمیرد تو نہ میری
بتولے باش و نہیاں شوازیں عصر^{رض}
کہ در آغوش شبگیرے بگیری^{رض}

ز شام مابروں آسحر را
بہ تکران بازخواں اہل نظر را
تو میدانی کہ سوزِ قرأت تو
دگرگوں کردفت یسر^{رض} را

۵۔ اشارات: حضرت عمرؓ کے اسلام لانے کے واقعہ کی طرف اشارہ ہے۔

عصر حاضر

چه عصر است این که دین فریادی است
هزاران بند در آزادی است
ز روزه آدمیت ننگ و نم بود
غلط نقشه که از بنیادی است

نگاهش نقش بند کافری ها
کمال صنعت او آفری ها
خدا را حلقه بازار گاش
قمار است این همه سوداگری ها!

○
 جوانان را بد آموز است این عصر
 شب ابله پس را روز است این عصر
 بدامش مثال شعله تپیم
 که نوبت است بے سوز است این عصر!

○
 مسلمان فقر و سلطانی بهم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بهم کرد
 و یکن لا ماں از عصر حاضر
 که سلطانی به شیطانی بهم کرد

چہ گویم قصہ تو چون است چون نیست
 حشیش است! این نشاط اندر نیست!
 بخت بید فرنگی پائے کوبی
 بہر گہائے تو آں طغیانِ نجس نیست!

۱۴

برہمن

در صفت نہ را بر خود کشادی
 دو گامے رفتی و از پافتادی
 برہمن از بتاں طاق خود آراست
 تو قرآن را سر طاقے نہادی!

○
 برهنه را نگویم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید جز به زور دست بازو
 خدائے راتمه شیدن رخاوه!

○
 نگه دارد برهنه کار خود را
 نمیگوید به کس اسرار خود را
 بمن گوید که از تسبیح بگذر
 بدوشش خود برد ز تار خود را!

بر تهن گفت برخیز از در غیر
 زیاران وطن ناید به جز خیر!
 یک مسجد و ملا می نه گنجد
 ز افسون بتان گنج یک دیر!

۱۵
 تعلیم

تب و تاب که باشد جاودانه
 سمند زندگی را تا زیانه
 به فرزندان بیا موز این تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانه!

○
 ز علم چارہ سازے بے گدازے
 بسے خوشترنگاہ پاک بازے
 نکو تر از نگاہ پاک بازے
 دلے از ہر دُعا عالم بے نیازے

○
 بہ آں مومن خدا کارے ندارد
 کہ در تن جان بیدارے ندارد
 ازاں از مکتبِ یاراں گریزم
 جو آنے خود نگہدارے ندارد

زمین گیر ایں کہ مرے کو رچھٹے
 زمینیاں نے غلطیے دینے نکو تر
 زمین گیر ایں کہ نادانے بیکو کیش
 زو دشمن دے دینے نکو تر!

ازاں منکرِ فلک پیاچہ حاصل
 کہ گردِ ثنابت و سیارہ گرد
 مثالِ پارہ ابرے کہ از باد
 بہ پہنائے فضا آوارہ گرد

ادب پیرایه تاوان دانا است
 خوش آن کو از ادخمه را بیار است
 ندارم آن مسلمان زاده را دوست
 که در دانش فرود در ادب است!

ترا تو میدی از طفلان دانیست
 چه پروا اگر دماغ شان سانیست
 بگو ای شیخ مکتب گم بدانی
 که دل در سینه شان هست یا نیست!

○
 به پورِ خویش دینِ دانش آموز
 که تا بد چو مله و انجم ننگینش
 بدست او اگر دادی مهر را
 بد بیضا است اندر آستینش!

○
 نوا از سینه مرغ چمن برد
 ز خون لاله آں سوزِ کهن برد
 باین مکتب باین دانش چه نازی
 که نال در کف نداد و جان ز تن برد

○
 خدایا وقت آں درویش خوش باد
 کہ ولہا از دوش چوں غنچہ بکشاو
 بہ طفلِ مکتبِ ایں عا گفت
 پئے نانے بہ بند کس منفتاوا

○
 کسے کو لا الہ را در گرہ بست
 ز بندِ مکتب و ملا بروں حسبت
 باں دین و بہ آں دانش میپراز
 کہ از مای برد چشم و دل دست

○
 چو می بینی کہ رہزن کاروان کُشت
 چه پرسی کاروانے را چیاں کُشت
 مباحث این ازاں علمے کہ خوانی
 کہ از روی روح قوی میتوان کُشت

○
 جوائے خوش گلے رنگیں کلا ہے
 نگاہ او چو شیراں بے پنا ہے
 بہ مکتب علمِ مثنوی را بیا موخت
 میسر نایدش برگِ گیا ہے

شتر را بچہ او گفت در وشت
 نمی بینم خدائے چار سورا
 پدر گفت اے سپر حویں پاپہ لعل
 شتر ہم خوش را بندہ ہم اورا

۱۶ تلاش رزق

پیدین از سرِ بامے بامے
 نہ نخت در جہرہ بازاراں مقامے
 زنجیرے کہ جہرشت پرے نیست
 ہماں بہتر کہ میری در کٹامے

۵ اشارات : شتر را الخ ، تبلیغ ہے عربی ضرب لٹل کی طرف الجملہ کا ایضاً الحق
 الا عند الزلق یعنی اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک اس کا پاؤں نہ پھسلے۔
 ۶ کٹام ، باز کا کھولنا۔

نگه خود را بحشم محمد سرمانه
 نگاه ماست مارا تا زیانه
 تلاش رزق از او اند ما را
 که باشد پر کشودن را بهمانه

۱۷
 ننگ با بچه خوش
 ننگ بچه خود را چه خوش گفت
 به دین محرم آمد کمرانه
 به موج آویند و از ساحل به پریز
 همه دریاست مارا آشیانه

تو در دریائے او در برتست
 به طوفان در قنادن جوهرتست
 چو یک دم از تلاطم هابیا سو
 بهیچ دریائے تو غارتگر توست!

۱۸

خاتمه

نه از ساقی نه از همپایا گفتم
 حدیث عشق بلبابا گفتم
 شنیدم آنچه از پاکان امت
 ترا یا شوخی زندانه گفتم

○
 بخود باز آ و دامان دلے گیر
 درون سینہ خود منتر لے گیر
 بدہ این کشت را خوننا بہ خویش
 فشاندم دانه من تو حاصلے گیر!

○
 حرم جوقبکہ قلب و نظر نسبت
 طواف او طواف باہم و نسبت
 میان ما و بیت اللہ و نسبت
 کہ جبریل امیں را ہم خبر نسبت!

حضورِ عالمِ انسانی

آدمیت احترامِ آدمی

با خبر شوا از ممتا می آدمی

جاوید نامه

حضورِ عالمِ انسانی

تہیہ

۱

بیاساقتی بیار آں کہنہ مے را
 جوانِ فرو دیں کن پیر مے را
 نوائے وہ کہ از فیضِ دمِ خویش
 چو شعل بر فروزم چوبِ نئے را

○
 یکے از حجرہ خلوت برس آئے
 بیا و صبح گاہی سینہ کھٹائے
 خروش این مہم زنگ بُور
 بخت در نالہ مرغی میفرائے

۲
 زمانہ فتنہ ہا آور دو بگذشت
 خساں را در غل پڑ دو بگذشت
 دو صد بخت را در اچنگیزی او
 چو گوز تیرہ نجبتاں کرد دو بگذشت

بُساکس اندہ فردا کشیدند
 کہ دی مردند و فردا را ندیدند
 خنک مرداں کہ درد امان امروز
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ پید!

۳

چو بیل نالہ زار سے نداری
 کہ در تن جان بیدار سے نداری
 ویریں گلشن کہ گلچینی حلال است
 تو زخمی از سر خار سے نداری!

۵ اشارات : اندہ ، مخفف ہے اندوہ کا -
 بساکس ... الخ ، پیشتر امیر خسرو کا ہے -

بیایز خویش چسپیدن بیامو
 بناخن سیننه کاویدن بیامو
 اگر خواهی خدا را فاش مینی
 خودی را فاش تر دیدن بیامو

گله از سختی ایام بگذار
 که سختی ناکشیده کم عیار است
 نمی دانی که آب چو تباران
 اگر بر سنگ غلط خوشگوار است

○
 کہو تر بچہ خود را چہ خوش گفت
 کہ نتوان ز لیسیت با نحوئے حمیری
 اگر یا هُو زنی از مستی شوق
 کلمہ را از سر شاہیں بگیری

○
 فتادی از ہمت ام کبریائی
 حضورِ دواں نہاد اں چہر سائی
 تو شاہدینی و لیکن خوشیتن را
 بگیری تا بہ دام خود نیائی!

○
 خوشا روزے کہ خود را باز گیری
 ہمیں فقر است کو بخشد امیری
 حیاتِ جاوداں اندر یقین است
 رہِ تخمین و ظن گیری، ہمیری!

○
 تو ہم مثلِ من از خود در حسابی
 خنک روزے کہ خود را باز یابی
 مرا کافر کند اندیشہٴ رزق
 ترا کافر کند علمِ کتابی

○
 چه خوش گفت اشترے باکره خویش
 خنک آن کس که اندک از خود را
 بگیر از ما کهن صحرانوردان
 به پشت خویش بدون بار خود را

۴
 مرا یاد هست از دانه افرتنگ
 بسا از آن که از بود و عدم گفت
 و لیکن با تو گویم این دو حرف
 که با من پیر مردے از عجم گفت

الا کشتہ نامحرم چند
 خریدی از پئے یک دل غم چند
 ز تاویلات ملایاں نکوتر
 نشستن با خود آگاہی دے چند

وجود است ایں کہ بینی یا نمود است
 حکیم ماچہ مشکلمہ کشود است
 کتابے برفین غواص بنوشت
 و لیکن در دل دریا نبود است

○
 بہ ضربِ تیشہ بشکن بستنیوں را
 کہ فرصت اندک و گردوں دو رنگ است
 حکیمان را درین اندیشہ بگذار
 شر را از تیشہ خیر و یار سنگ است

○
 منہ از کف چرخِ آرزو را
 بدست آورم تمامِ ہا و ہورا
 مشو در چار سوئے این جہاں گم
 بخود باز او بشکن چار سورا

○
 دل دریا سکون بیگانه از تست
 به حبش گوهر یک دانه از تست
 تو ای موج اضطراب خود نگهدار
 که دریا را مستلح خانه از تست

○
 دو گیتی را به خود باید کشیدن
 نباید از حضور خود رمیدن
 به نور دوش پس امروز خود را
 ز دوش امروز را نتوان بودن

بہاے لالہ خود را وانمودی
نقاب از چہرہ زیب کشودی
ترا چوں برو میدی لالہ گفتند
بشاخ اندر چیان دی؟ چہ بوی؟

۶

نگرید مرد از رنج و غم و درد
زدوراں کم نشیند بر دوش کرد
قیاس اورا مکن از گریہ خویش
کہ ہست از سوز وستی گریہ مرد!

○
 نہ پنداری کہ مردِ آتھماں مُرد
 نمیرد گمچہ زیرِ آسماں مُرد
 تراشایاں حنپیں مرگِ ستُرنہ
 زہر مرگے کہ خواہی می توانِ مُرد

○
 اگر خاکِ توار جاںِ محرمِ نفیست
 بشاخِ تو ہم از نیسیاںِ نمِ نفیست
 ز عنسمِ آرا و شو، دمِ راتکہ دار
 کہ اندرِ سینہ پیرِ دمِ غمِ نفیست

○
 پریشاں ہر دم ما از غمے چند
 شریکِ ہر غمے نامحرّمے چند
 لیکن طرحِ فردائے تو اں نہ نیت
 اگر دانی بہائے ایں دے چند!

○
 جو انمرے کہ دل با خوشنیت
 رود در بحر و دریا امین از شست
 نگہ را جلوہ مستی با حلال است
 ولے باید نگہ داری دل و دست!

ازاں غم ہا دلِ مادر و منہست
 کہ اصلِ اوازیں خاکِ نثرندہست
 من و تو ز اں غم شیریں ندیم
 کہ اصلِ اوزا فکارِ بلندہست

مگو با من خدائے مایچنیں کرد
 کہ شستنِ پتیواں از دامنش کرد
 تہ و بالا کن این عالم کہ دروے
 قہائے مئی برو نامرد از مرد!

○
 بروں کن کینہ را از سینہ خویش
 کہ دو دُخانہ از روزن بڑں بہ
 ز کشتِ دل مدہ کس را خرابے
 مشوای دہ خدا غارت گرہ

○
 سحر ہا در گریبان شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوکبِ اوست
 نشانِ مردِ حق دیکہ چہ گویم
 چو مرگ آید تقسیم بر لبِ اوست

بیا و صبح دم ششم بنالید
 کہ دارم از تو امید نگاہے
 دلم افسردہ شد از صحبت گل
 چنان بگذر کہ ریزم بر گیاره

۸

دل
 دل آں بجز است کو سہل نوزد
 ننگ از سببِ خویش بلزد
 ازاں سبب کہ صداموں بجز
 فلک با یک جواب او نیرزد

○
 دلِ ما آتش و تن موجِ دودش
 تنید و بمبِ م سار و جودش
 بند کز نیم شب جمعیتِ او
 چو سیلابی که بند و چوبِ عودش

○
 زمانه کارِ او را می برد و پیش
 که مرد خود نگه دار است ویش
 بهیچ فقر است سلطانِ که دل را
 نگه داری چو دریا گوهرِ خویش!

○
 نہ نیر وے خودی را آئینہ بودے
 نہ بند از دست و پا بنحو کشتودے
 خرد زنجیر بودے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے

○
 تومی گوئی کہ دل از خاک و خون است
 گرفتار طایسم کاف و نون است
 دل ما گرچہ اندر سینہ است
 ولیکن از جہان با بیرون است

○
 جہانِ مہر و مہ زنائی اوست
 کشادہ گرہ زنائی اوست!
 پیامے دہ زمین ہندوستان را
 غلام آزاد از بیداری اوست!

○
 من تو کشتِ یزوانِ حاصلِ سہا
 عروسِ زندگی را حاصلِ سہا
 غبارِ راہ شد و انا تے اسرار
 نہ پنداری کہ عقلِ سہا میں دلِ سہا!

○

کہے جو تندرہ حسنِ غریب
 خطیبِ بہنبرِ اوازِ صلیب
 کہے سلطانِ باخیل و سپہا
 ولے از دولتِ خود بے نصیب!

○

جہانِ دل جہانِ رنگ و بو نیست
 درویشیتِ بلند و کاخ و کونست
 زمین و آسمان و چار سو نیست
 دریں عالمِ حبیبِ اللہ ہو نیست!

نگہ دید و حسد و پیمانہ آورد
 کہ سپاید جهان چاره سورا
 مے آشنای که دل کو زندگانش
 بخویش اندر کشید این نگہ بورا

محبت عیسیت؟ تا تیرنگا، عیسیت
 چه شیریں نہ خمنے از تیرنگا، عیسیت
 بصید دل لہوی؟ ترکش بنید از
 کہ این نخچیر نخچیرنگا، عیسیت

۹
خودی

خودی روشن ز نور کبریائی است

رسائی های سزای و از نارسائی است

جدائی از مقامات و صاش

وصاش از مقامات جدائی است

○
چو قمر در گذشت از گفت گویا

ز خاک او بر وید آرزو ها

خودی از آرزو شمشیر گردد

دم او رنگ ها بر روز بویا!

خودی را از وجود حق و حمد ہے
 خودی را از نمود حق نمود ہے
 نمیدانم کجاست تابستند گوهر
 کجا بودے اگر دریا نبودے !

وے چوں صحبت گل می پذیرد
 ہماندم لذتِ خواہش بپذیرد
 شود بیدار چوں من آفریند
 چو من محسوسم تن گردد بمیرد

وصال ما وصال اندر فراق است
 کشو و این گره غیر از نظر نیست
 گهر گم گشتن آغوش دریا است
 ولیکن آب بحر آب گهر نیست!

کف خاکے که دارم از در اوست
 گل و ریحانم از ابر تر اوست
 نه من، رامی شناسم من نه او را
 و لے دانم که من، اندر بر اوست

جبر و اختیار
 یقینِ انعم کہ روزے حضرتِ او
 ترازوئے نهدایں کاخ و کورا
 ازاں ترسم کہ فردائے قیامت
 نہ مارا سازگار آید نہ اورا

بہ روا گفت با من راہبِ پیر
 کہ دارم نکستہ از من فراگیر
 کند ہر قوم سپید امر گ خود را
 ترا گفت دیرومارا گشت تدبیر

موت

شنیدم مرگ با نیرواں چنی گشت
 چه بے غم چشم آں کنز گل بزیاید
 چو جان او بگیم شرمسارم
 دے اور از مردن عار ناپاید

○

نباتش دہ کہ میزش جہات است
 بدست او زمام کائنات است
 نگرددش سار از خواری مرگ
 کہ نامحرم ز ناموس حیات است

بجوایس را
 بجوایس را از من پیایم
 تپیدن تا کجادر زیر دلم
 مرا این خاکدانه خوش نیاید
 که صبحش نیست جز تمهید شام

○
 جہاں تا از عدم پری کشید
 ضمیرش سر و بے تنگامہ دید
 بغیر از جان ما سوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفرید

○
 جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را جوئند و ترک کرد
 نمیدانم که احوال تو چنین است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

○
 تراز آستانِ خود برانند
 رحیم و کافر و طاغوت غم اندند
 من از صبح ازل در پیچ و تابم
 از آن خارے که اندر دل نشانند

تومی دانی صواب و ناصوابم
 نروید دانه از کشتِ حشریم
 نکر دی سجده و از دردمندی
 بخود گیری گناهِ بجسایم!

بیایا نرو در اشلایانه بازیم
 جهانِ چار سورا در گدازیم
 با فسونِ هزار برگِ کاهش
 بهشتهِ این سوئے گزولِ سبازیم

ابلیس خاکی و ابلیس ناری
 فسادِ عصر حاضر آشکار است
 سپهر از زشتی او شرمسار است
 اگر پیدا کنی ذوقِ نگاہے
 دو صد شیطان ترا خندنگدار است

بہر کور ہر نانِ چشم و گوش اند
 کہ در تاراجِ دل ہا سخت کوش اند
 گراں قیمت گناہے با پیشیرے
 کہ ایں سودا گراں رزاں فروش اند

○
 چہ شیطانے نئے خرمش و از گونے
 کند چشم ترا کور از فسونے
 من اور امردہ شیطانے شہام
 کہ گیرد چوں تو خچیر پونے!

○
 چہ نہرا بے کہ در پیمانہ است
 کشد جاں را و تن بیجانہ است
 تو بینی حلقہ دای کہ پیدا است
 نہ آں دای کہ اندر دائہ است!

بشتر تا از بهمتِ مِ خود فدا دہست
 بقدرِ محکمِی اورا کشادہ است
 گنہ ہم می شود بے لذت و سرور
 اگر اہلبیسِ تو خاکی نہادہ است

مشو نچیرِ اہلبیسانِ این عصر
 خصالِ را غمہ نشان سازگار است
 اھیلاں را بہاں اہلبیسِ خوشتر
 کہ یزدان دیدہ و کامل عیار است!

○
 حریفِ ضربِ او مرد تمام است
 کہ آں پیشِ نسبِ وِلا مقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ بخت است
 کہ صیدِ لاغرے بڑے حرام است

○
 ز فہمِ دول نہاد اں گہچہ دور است
 و لے ایں نکتہ را گفتن ضرور است
 بہ ایں نوزادہ ایللیساں نسا زو
 گنہ گارے کہ طبعِ او غیور است!

به یارانِ طریق

بسیار تا کار این امت بایم
 قسارِ زندگی مروانہ بایم
 چنان نالیم اندرِ مسجدِ شهر
 که دل در سینه ملاکدازیم!

بہ یارانِ طریق

۱

قلند در حجرہ باز آسمانها
 بہ بالِ اوسبک گرد و گرانها
 فضائے نیکیوںِ نچیر گاش
 نمیکرد بگردِ آشیانها!

ز جانم نعمتہ اللہ ہو رنجیت
 چو گمہ دار رنجیت ہی چار سور رنجیت
 بگیر از دستِ من سارے کہ تاراش
 ز سو زخمہ چوں شکم فرو رنجیت !

چو اشک اندرِ فطرت پیسیدم
 پیسیدم تا بحشیم اور سیدم
 و درخش من ز مگر گانش تو ان دید
 کہ من بر برگ کا ہے کم چسیدم

○
 مرا از منطق آید بچسبته خامی
 دِل اَو دِلِ ناتمامی!
 برویم بسته در مارا کشاید
 دو بیت از پیر رومی یا ز جامی!

○
 بیا از من بگبیر آن دیر ساله
 که نخبش روح با خاک پیالیه!
 اگر اش دهی از شیشه من
 فدایم برویدش لاله!

○
 بدستِ من بہاں دیرینہ چنگِ است
 دروشِ نالہ ٹائے رنگِ رنگِ است
 ولے بنوازش بابا نخن شیر
 کہ اور اتار از رنگِ ٹائے سنگِ است!

○
 بگواز من بہ پرویزانِ این عصر
 نہ فریادم کہ گیسم تیشہ در دست
 زخارے کو خلد در سینہ من
 دل صدہ بتوں رامی تو اس خست

○
 فقیرم ساز و سامانم نگاہ نیست
 بچشم کوه یاراں برگ کاہ نیست
 زمین گیر این کہ زانغ و خمر بہت
 ازاں پائے کہ دست آموز شاہ نیست

○
 در دل را برونے کس نہ بستم
 نہ از خوشیاں نہ از یاداں گستم
 نشینم ساختم در سینہ خویش
 تہ این حیرت گرداں خوش شستم

○
 دیریں گلشنِ ندامت آبِ حیا ہے
 نصیبم نے قبائے نے کلا ہے
 مرا گلچیں بد آموزِ چسپنِ خندانہ
 کہ دادم چشمِ نرگسِ رانگاہ ہے!

○
 دوصدِ نادیریں محفلِ سخنِ گفت
 سخنِ نازکِ ترازِ برگِ سمنِ گفت
 ولے ہاں بگو آں دیدہ و رکسیت
 کہ خائے دیدِ احوالِ حینِ گفت!

○
 ندامتِ نکتہ ہائے علم و فن را
 مقامے دیگرے دے ادم سخن را
 میانِ کارواں سوز و سرورم
 سبک پے کہد پیرانِ کہن را!

○
 نہ پنداری کہ مرغِ صبحِ خواہم
 بجز آہ و فغاںِ چہرے ندانم
 مدہ از دست دے اما نم کہ یابی
 کلیدِ باغ را در آشیانم!

○
 بیستم من جهان جز بگذر نیست
 هزاران پرویک هم سفر نیست
 گذشتم از هجوم خویش و پیوند
 که از خویشان کس بگانه نیست

○
 بایں نابود مندی بودن آموز
 بهائے خویش را افزودن آموز
 بهیئت اندر محیط غمت من
 بطوفانم چو آسودن آموز

○
 کس پروردہ این خاک دانم
 و لے از منزل خود دل گرانم
 و میدم گرچه از نیضِ غم او
 زمین را آسمانِ خود ندانم

○
 ندانی تانہ باشی محسوسِ مرد
 کہ دلم از زندہ گردد از دمِ مر
 نگہ دار و آہ و ناله خود را
 کہ خود دار است چیں مژاں غمِ مرد

○
 نگاہے آفریںِ حایل در بدن ہیں
 بشاخانِ نامیدہ یا بہمن ہیں
 و گزشتہ مثلِ تیرے در کھانے
 ہفت را با نگاہِ تیر زن ہیں

○
 خرد بیگانہ ذوق یقین است
 قمارِ علم و حکمت نشین است
 دو صد پوچامد و رازی نیرزد
 بنادانے کہ حشمتش راہ بین است

○
 قماش و نقره و حل و گهر چیست؟
 غلام خوش گل و زردیں کمر چیست؟
 چو یزدان از دویستی بے نیازند
 و گرسر پایہ اہل ہنر چیست؟

○
 خودی را نشہ من عین ہوش است
 از آن محبت نہ من کم خروش است
 مے من گر چہ ناصاف است کش
 کہ این تہ جرعہ خجما تے و ش است!

○
 نرا ہنر و عمامہ کالے
 من از خود یافتہ بویئے نگارے
 ہمیں یکتوب نے سر پایہ من
 نہ چوب منبرے نے چوب دارے

○
 چو دیدم جو ہر آئینہ خویش
 گرفتہ خلوت اندر سینہ خویش
 ازین اشوران کور و بے فوق
 رمیدم با نسیم دیرینہ خویش!

○
 چو خنجریش برستم ازین خاک
 همه گفتند با ما آتش نما بود
 ولیکن کس ندانست این مسافر
 چه گفت با که گفت از کج بود

۲

اگر و نادل و صافی ضمیر است
 فقیرے باتھی و سٹی امیر است
 بدوش منعم بی بی و دانش
 قیائے نسبت پلان حریر است

۳

سجودے آوری دارا و حجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 بہر پیش فرنگی حاجت خویش
 ز طاق دل مندریز این صنم را

○

شنیدم بتکے از مرو پیرے
 کہن مندرانہ روشن ضمیرے
 اگر خود را بناداری نگہ داشت
 دوستی را بگیرد آل فقیرے!

○
 نہاں اندر دو حریفے سرکار است
 مقامِ عشق منبرِ نسبت و ار است
 براہِ بیاں نہ مرو و ان ترسند
 کہ عودِ خام را آتش عیار است !

○
 مجوئے لالہ از کس غمگساری
 چو من خواہ از درونِ خویش یاری
 بہر بائے کہ آید سینہ بکشاے
 نگہ داراں کہن داغے کہ داری

زہیرے یاد دارم ایں دوانداز
 نباید جز بجانِ خوشینِ زسیت
 گریز از پیشِ آں مردِ فرودست
 کہ جانِ خود گرو کرد و بتنِ زسیت !

بسا حلِ گفتِ موجِ بقرارے
 بفرعونے کتم خود را عیارے
 گئے بر خویشِ مئی پیچم چو مالے
 گئے رقصم بہ ذوقِ انتظارے !

○
 اگر ای آں بجا ہے از فرنگ ست
 جبین خود منہ بنبر و راو
 سرین را ہم به چویش ده که آخر
 حقے دارد به خرپالاں گراو!

○
 فرنگی را دلے زیر نگین نیست
 متاع او هم ملک است وین نیست
 خداوندے که در طوف خمریش
 صمد ہیں است و یک روح لایس نیست

۴

من تو از دل و دین نامہ سیدیم
 چو بونے گل ز اہل خود سیدیم
 دل مامرو دین از مردش مرد
 و قوامر گے بیک سودا خریدیم

○

مسلمانے کہ داند مردیں را
 ناپیشیں غمیر اللہ حبیبیں را
 اگر گرووں بہ کام او نہ گردد
 بکام خود بہ گرداند زمین را

○
 دل بیگانه خو زیں خاکدانِ نیست
 شبِ روزش ز دور آسمانِ نیست
 تو خود وقتِ قیامِ خویش در یاب
 نمازِ عشق وستی را اذانِ نیست

○
 مقامِ شوق بے صدق و یقینِ نیست
 یقینِ بے صحبتِ لوحِ الامینِ نیست
 گرازِ صدق و یقینِ داری نصیب
 قدمِ بیایک نہ کس و کمینِ نیست!

مسلماناں را ہمیں عرفان وادراک
 کہ در خود فاش بیند رمز لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجد
 شناساں را کہ گوید ماعرفناک

بہ افزنگی ہستاں خود را سپردی
 چہ نامردانہ در تجہانہ مردی
 خرد بیگانہ دل، سینہ بے سو
 کہ از تاکِ نیاگاں مے نخوردی

۵ اشارات : لولاک ، تبلیغ بحیث لولاک لما خلقت الافلاک
 ماعرفناک ، ماعرفناک حق معرفناک

○
 نه هر نفس خود گره و هم خود گداز است
 نه هر نفس مست ناز اندر نیاز است
 قیامت لاله خویش قیامت است
 که بر بالایت نامرآن از است!

○
 بسوز و مومن از سوز وجودش
 کشود هر چه بتند از کشودش
 جلال کبریائی در قیامش
 جمال بندگی اندر سجودش!

چہ پر سی از نماز عاشقِ مہمانہ
 رکوعش چوں سجودش محسوس مانہ
 تب تاب یکے اللہ اکبر
 نہ نخب در نماز نخب گمانہ

○
 دو گیتی را صلاً از قرأتِ اوست
 مسلمان لایموتِ رکعتِ اوست
 نداند کشتہ این عصرِ بے سو
 قیامت ہا کہ در قدرِ قیامتِ اوست

۵ اشارات: صلا، دعوت

لایموت: نازندہ جاوید

۵

فرنگ آیین رزاقی بداند
 باین بخشد از و امی ستاند
 به شیطان آنچنان و زی رساند
 که نیرواں اندر آں حیراں بماند

○

چه حاجت طول و اوج اشنای
 بحر فیه گویم اسرارِ نهان
 جهانِ خویش با بسودا گران
 چه داند لامکان متدریکان

○

بہشتے بہرِ پاکانِ حرمِ مست
 بہشتے بہرِ اربابِ محرمِ مست
 بگو بہندی مسلمان کہ خوش باش
 بہشتے فی سبیل اللہ مست!

۶

قلندریلِ تقریب سے ندارد
 بجز این نکستہ کسیر سے ندارد
 ازاں کشتِ خرابِ حاصلِ نیست
 کہ آب از خونِ شبیر سے ندارد!

نظمیں
اردو میں

ابلیس کی مجلس شوریٰ

۱۹۳۶ء

ابلیس

یہ عناصر کا پرانا کھیل! یہ دنیا تے دوس! ساکنانِ عرشِ عظم کی تمناؤں کا خوں!

اس کی بربادی پہ آج آمادہ ہے وہ کارساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا جہانِ کافِ ثُنوں
 میں نے دکھلایا فرنگی کو ملوکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسجد و دیر و کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبقِ تقدیر کا
 میں نے منعّم کو دیّا سیرِ داری کا جنوں !
 کون کر سکتا ہے اسکی آتشِ سوزاں کو سرد
 جس کے ہتھکاموں میں ہو ابلّیس کا سوزِ دروں
 جس کی شہرِ پُور پہاڑی سیاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخلِ کہن کو سرنگوں ؟

پہلا شبیر

اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ ابھی نظام
 پختہ تر اس سے ہوتے ہوئے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے تقدّر میں سجدہ
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نمازِ بے قیام
 آرزوِ اوّل تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مر جاتی ہے یا تہتی ہے خام
 یہ ہماری سچی پیسہ کی کرامت ہے کہ آج
 صوفی و ملا ملکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں یہی انبیون تھی
 ورنہ توّالی سے کچھ کہت نہ ہیں عِلمِ کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ اگر باقی تو کیا
 کس نہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغِ بے نیام
 کس کی نومیدی پہ چھبتے، فیہ مانِ جلد؟
 ہے جہاد اس دہریس مردِ مسلمان بے حرام

دوسرا شیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ شیر؟
 تو جہاں کے تازہ فتنوں سے نہیں ہے باخبر!

پہلا شیر

ہوں، مگر میری جہاں ملتی بتاتی ہے مجھے
 جو ملکیت کا اک پردہ ہو کیا اس سے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کار و بارِ شہر باری کی حقیقت اول ہے
 یہ وجودِ میر و سلطان، پر نہیں ہے منحصر
 مجلسِ ملت ہو یا پر ویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطان غیر کی کھلتی یہ چوکی نظر!

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوی نظام؟
چہرہ روشن، اندر حنکیز ستارے!

تفسیر اشیر

روحِ سلطانی ہے باقی تو پھر کیا اضطراب
ہے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب؟
وہ کلیم بے تخت بلی! وہ مسیح بے صلیب!
نہیت پیغمبر و لیکن درجہ دار و کتاب!
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پرودہ سوڑ
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حساب!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دینیوں نے آقاؤں کے نعیموں کی طنائی

چوتھا شیر

توڑ اس کا رومۃ الکبریٰ کے ایوانوں میں دیکھ
آل سیر کو دکھایا ہم نے پھر سیر کا خواب
کون بحرِ روم کی موجوں سے لپٹا ہوا
دگاہ بالہ چوں صنوبر گاہ نالہ چوں لباب

تیسرا شیر

میں تو اس کی عاقبت مہنی کا کچھ قائل نہیں
جس نے افرنکی سیاست کو کیا یوں بے حجاب!

پانچواں شیر

(ابیس کو مخاطب کر کے)

اے ترے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوا
تو نے جب چاہا کیا ہر پردگی کو آشکار
آب و گل تیری حرارت سے جہاں سوز و سا
اہلِ جنت تری تسلیم سے دانائے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرتِ آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پُر دگا
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے اب تک سرنگون و شرمسار
 گرچہ ہیں تیرے مریدِ افراغ کے ساخر تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں ہے اعتناء
 وہ یہودی فتنہ گرد وہ رُوحِ مزدک کا بُروز
 ہر قبا ہونے کو ہے اس کے جنوں سے زنا
 زانغ و شتی ہو رہا ہے ہمسر شاہین و سپہ
 کتنی سرعت سے بدلتا ہے مزاج روزگار

چھا گئی آشتفتہ ہو کر وسعتِ افلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشغیہ بار
 فتنہ و شر کی ہدایت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کانپتے ہیں کوہِ سار و مرغزار و جوتبہ
 میرے آقا! وہ جہاں نے یروز بھونے کو ہے
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر اُ

الہامی

(اپنے مشیروں سے)

ہے مرے دستِ تصرف میں جہاں رنگِ بو
 کیا نہیں کیا مھرِ مہ کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غرب شرق
 میں نے جب گرما دیا اقوامِ یورپ کا لہو
 کیا اماں سیاست، کیا کلیسا کے شیوخ
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ہوا
 کار کاہِ شیشہ چوناواں سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جامِ سلو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چاک
 مزد کی منطق کی سوزن سے نہیں ہوتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کو چہ گرد
 یہ پیشیاں روزگارِ آشفتنہ مغر، آشفتنہ ہو

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس اُمت سے ہے
 جس کی خاکستر میں ہے اب تک شرارِ آرزو
 خال خال اس قوم میں اب تک نظر آتے ہیں
 کرتے ہیں اشکِ سحر گاہی سے جو ظالم و ضو
 جانتا ہے جس پر وشنِ باطنِ ایم ہے
 مزدکیتِ فتنہ فردا نہیں اسلام ہے

۲

جانتا ہوں میں یہ امتِ حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی سڑیہ داری بندہ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری لائیں
 بے بد بضیا ہے پیرانِ حرم کی استیں
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں کے لیے لیکن یہ خوف
 ہو نہ جائے آشکارا شریعہ پیچیدہ کہیں
 الحذر! ایمن پیغمبر سے سو بار الحذر
 حافظِ ناموس زن، مرد آزما، مرد آفریں
 موت کا پیغام ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی فغفور و خاقان نے فقیرہ نشیں
 کرتا ہے دولت کو ہر کوئی سے پاک و صاف
 منعموں کو مال و دولت کا بناتا ہے ایسے

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب
 پاؤ شاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ زمین
 چشمِ عالم سے لے ہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محرومِ یقین
 ہے یہی بہت اہلیات میں الجھار ہے
 یہ کتاب اللہ کی تاویلات میں الجھار ہے

۳

توڑ ڈالیں جس کی تکبیریں طلسمِ شمش بہات
 ہو نہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک رات

ابنِ مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفاتِ ذاتِ حق، حق سے جدا یا عینِ ذات؟
 آنے والے سے سبحِ ناصری مقصود ہے
 یا مجددِ جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفات؟
 ہیں کلامِ اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 اہمیتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس میں
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے لات و مناب؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب مہرے ہوں تانے

خیر اسی میں ہے قیامت تک رہے ہو مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہان بے ثبات
 ہے وہی شعر و تصوف اسکے حق میں خوب تر
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشائے حیات
 نفیس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری سے
 ہے حقیقت جس کے دیں کی احتساب کا مینا
 مست کھو ذکر و فکر صبح گاہی میں اسے
 پختہ تر کر دو مزاج خاتما ہی میں اسے

بڑھے بلوچ کی نصیحتیں

ہو تیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بخارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ بیلِ واں چل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چیزِ جانِ تنگِ دو میں
 پہناتی ہے درویش کو تاجِ سُرارا
 حاصل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کہ
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا
 محسوس رہا دولتِ دریا سے وہ غمخوار
 کرتا نہیں جو صحبتِ ساحل سے کنار
 دیں ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسار
 دنیا کو ہے پھر سرکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے درندوں کو ابھارا
 اللہ کو پا مردئی مومن پہ بھروسا
 ابلیس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقدیرِ اِمام کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشارا
 اخلاصِ عمل مانگِ نیاگانِ کہن سے
 شاہاں چہ عجب گر بنوا زندگدارا!

تصویرِ مصوّر

تصویر

کہا تصویر نے تصویرِ گر سے
 نمائش ہے مری تیرے ہنر سے

ولیکن کس قدر نامنصفی ہے
 کہ تو پویشیدہ ہو میری نظر سے!
 مصوّر

گراں ہے چشمِ بنیادیدہ و پر
 جہاں مٹی سے کیا گزری شررِ پر
 نظرِ درد و غم و سوز و تبّ تاب
 تو اے ناداں قناعت کر خبر پر
 تصویر

خبرِ عیش و حسد کی ناتوانی
 نطشِ دل کی حیاتِ جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تنگ و تاز
 سزاوارِ حدیثِ لٰنِ ترانی
 مصور

تو ہے میرے کجالاتِ ہنر سے
 نہ ہو نومید اپنے نقشِ گدے سے
 مرے ویدار کی ہے اک یہی شرط
 کہ تو پنپاں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالم برنخ

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امروز کافر دے قیامت؟
اے میرے شبستانِ کهن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ لغاضا ہے قیامت

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت
 اس موت کے پھندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کدہ خاک سے بیدار نہیں ہیں
 ہو روح پھراک بارہ سوارِ بدن زار!
 ایسی ہے قیامت تو حسدِ یادِ نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیب مارو کثر دم نے نصیبِ ام و دو
 ہے فقط محکوم قوموں کیلئے مرگِ ابد!
 بانگِ اسرائیل ان کو زندہ کر سکتی نہیں
 روح سے تھا زندگی میں بھی تہی جن کا جسد
 مر کے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوشِ لحد

قبر

(اپنے مُردہ سے)

اے ظالم! تو جہاں میں سب سے محکوم تھا؛
 میں نہ سمجھی تھی کہ ہے کیوں خاک میری زناک
 تیری میت سے مری تار یکیاں تار یک تر
 تیری میت سے زمیں کا پردہ ناموس چاک!
 الحذر محکوم کی میت سے سو بار الحذر
 اے سرفیل! اے خدائے کائنات! اے جان پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظامِ ہست بُد
ہیں اسی آشوب سے بے پردہ ہر روجود
زلزلے سے کوہ و درازتے ہیں مانندِ سحاب
زلزلے سے ادیوں میں تازہ چشموں کی نمود
ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریبِ تمام
ہے اسی میں مشکلاتِ زندگانی کی کشود

زمین

آہ یہ مرگِ دوام! آہ یہ رزمِ حیات!
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکشِ کائنات!
 عقل کو ملتی نہیں اپنے بتوں سے نجات!
 عارف و عامی تمام بندہ لاتُمنات!
 خوار ہوا کس قدر آدمِ نیروا صفات!
 قلبِ نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات!
 کیوں نہیں ہوتی سحرِ حضرتِ انساں کی رات؟

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہِ نکو و عالم کو
 جس کی قربانی سے اسرارِ ملکیت ہیں فاش
 "شاہ" ہے برطانوی مندر ہیں اک مٹی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جھٹ جائیں بجاری پاش پاش!
 ہے یہ مشک آمیزافیوں ہم غلاموں کیلئے
 ساحرِ انگلیس! مارا خواجہ و گدڑا شن!

دورخی کی مناجات

اس دیر کہن میں ہیں غرض مند پجاری
 رنجیدہ بتوں سے ہوں تو کرتے ہیں خدایا
 پوجا بھی ہے بے سود، نمائیں بھی ہیں بے سود
 قسمت ہے غریبوں کی وہی نالہ و منہا
 ہیں گرسچہ بندی میں عمارات فلک بوس
 ہر شہر حقیقت میں ہے میرا نہ آباد
 تیشے کی کوئی گردشِ تقدیر تو دیکھے
 سیراب ہے پرویزِ جگرِ تشنہ ہے فریاد

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی ایجاد
 اللہ! ترا شکر کہ یہ خطہ پر سوز
 سود اگر یورپ کی غلامی سے ہے آزاد

مسعود مرحوم

یہ مہر و مہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالم عدم ہے یا کہ وجود
 خیالِ جاوہ و منزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے سراپاِ حیلِ بے مقصود

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگارِ کمالاتِ احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں اسکی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بہا مسعور
 مجھے رلاتی ہے اہل جہاں کی بیداری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سرود
 نہ کہہ کہ صبر میں پنہاں ہے چارہ غم و ست
 نہ کہہ کہ صبر معمائے موت کی ہے کشود
 ولے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگِ ست
 ز عشق تا بہ صبری ہزار فرسنگِ ست
 (سعدی)

نہ مجھ سے پوچھ کہ عمر گریزا کیا ہے
 کسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں ستو
 مگر یہ غلیبِ صغرے ہے یا فنا کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخش گیا ہے فوقِ جمال
 حسد و بتا نہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے ہیں اعجاز
 نہیں تو حضرت انساں کی اتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
 مسیح و مینخ و چلیا یہ جس کا کیا ہے؟

قصاص خونِ تہمت کا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور نوحں بہا کیا ہے؟
 غمیں مشو کہ بہ بندِ جہاں گرفتاریم
 طامہا شکند آں ولے کہ ما و ارحیم
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک مقامِ حیات
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ ثبات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے بیکرانہ ترا
 ترے فراق میں مضطرب ہے موجِ نیل و فرا
 خودی ہے مردہ تو مانندِ کاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ جملہ موجودات

نگاہ ایک تجبلی سے ہے اگر محرم
 ووصد ہزار تجبلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے درائے سپر
 زمیں سے تابہ ثریا تمام لات و منات !
 حریم ذات ہے اس کا شیمین ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفات !
 خود آگہاں کہ اڑیں خاکِ دان وں حبشند
 طلسم مہر و سپر و ستارہ شکستند !

اوارِ غیب!

آتی ہے دمِ صبح صدا عرشِ بریں سے
 کھویا گیا کس طرح ترا جو ہر اوراک؟
 کس طرح ہوا کتہ ترا شترِ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھے ستاروں کے جگر چاک؟
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سناوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے غلامِ محسوس و خاشاک؟
 مہر و مہ و انجسم نہیں محسوس کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لرزتے نہیں افلاک؟

اب تک ہے رواں گرچہ لہو تیری رگوں میں
 نے گرمی افکار، نہ اندیشہ میاں !
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں میں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پردوں میں نہیں ہے نگہ پاک !
 باقی نہ رہی تیری وہ اکنینہ چھری !
 اے کشتہ سلطانی و ملائی و پیری !

رباعیات

۱

مری شاخ اہل کا ہے ٹر کیا
 تری تفتدیر کی مجھ کو خبر کیا
 کلی گل کی ہے محتاج کشود آج
 نسیم صبح فردا پر نظر کیا

○
 فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے نفس کے امتحاں سے
 ہوا پیری سے شیطان کہنہ اندیش
 گستاخ تازہ تر لائے کہاں سے!

○
 دگرگوں عالمِ شام و سحر کہ
 جہانِ خشک و تر زیرِ وزیر کہ
 ہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مرے بے وقوف سجدوں سے خذر کہ!

۲

غریبی میں ہوں محسوس ہیری
 کہ غیرت مند ہے میری فقیری
 حذر اس فقر و رویشی سے جس نے
 مسلمان کو سکھا دی سر بیری

○

خرد کی تنگ امانی سے فریاد
 تجلی کی فراوانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے نظارہ غیر
 نگہ کی ناسلمانی سے فریاد

○
 کہا اقبال نے شیخِ حرم سے
 تہِ محرابِ مسجد سو گیا کون؟
 ندائِ مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرنگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

○
 کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مردِ مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو مہی سدا دینی مبارک
 کہ ہے آج نیشِ شلِ اللہِ حق سرد

○
 حدیثِ بندہ مومن دل آویز
 جگر پر نوحہ نفس و شن، نگہ تیز!
 میسر ہو کسے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفلِ کم آمیز

○
 تمیزِ خار و گل سے آشکارا
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری!
 حفاظتِ بھول کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہونے سے حریری!

نہ کہ ذکرِ مذاق و آشنائی
 کہ اصلِ زندگی ہے غم و مہمانی
 نہ دریا کا زیاں ہے نئے گہر کا
 دلِ دریا سے گوہر کی جہانِ مہمانی

تم سے دریا میں فاقا کیوں نہیں ہے؟
 خودی تیری سماں کیوں نہیں ہے؟
 عجب ہے شکوہ تقدیرِ بڑواں
 تو خود تقدیرِ بڑواں کیوں نہیں ہے؟

○
 خرد ویکھے اگر دل کی نگہ سے
 جہاں روشن ہے نورِ الٰہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے!

○
 کبھی دریا سے مثلِ موج ابھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اُتر کر
 کبھی دریا کے ساحل سے گذر کر
 مستام اپنی خودی کا فاش تر کر!

ملا زادہ نیم لولابی کشمیری کابین

۱

پانی ترے چشموں کا ترپتا ہوا سیما ب!

مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب!

اے ادوی لولاب!

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہو نہ سبِ محراب!

دیں بندہ مومن کیلئے موت ہے یا خواب!

اے ادوی لولاب!

ہیں سارے یہ موقوف نواہائے جگر سو
 وٹھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضراب
 اے ادنیٰ لولاب!

ملا کی فطرت نور فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے مہجرت نہ صوفی کی مے ناب
 اے ادنیٰ لولاب!

بیدار ہوں دل جس کی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں ت سے ہر درویش ہے نایاب
 اے ادنیٰ لولاب!

۲

موت ہے اک سخت تر جس کا غلامی ہے نام
 مکر و فریب خواہی کاش سمجھتا عن سلام
 شرع ملو کا نہ میں جدت احکام دیکھ
 صور کا غوغا حلالِ حشر کی لذت حرام
 اے کہ غلامی سے ہے روح تری مضحل
 سینہ بے سوز میں ڈھونڈ خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فستیر
 کل جسے اہل نظر کہتے تھے ایرانِ صعبیر

سینہ افلاک سے اٹھتی ہے آہ سوزناک
 مردِ حق ہوتا ہے جب مرعوبِ سلطانِ مہر
 کہہ رہا ہے داستاں بیدِ رُئیِ یام کی
 کوہ کے دامن میں وہ غم خانہ دہقانِ پیر
 آہ یہ قومِ نجیب و چربِ ست و تر دماغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے دیرگیر؟

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکوم قوموں کا لو
 اتھر تھرتاتا ہے جہانِ چار سو و رنگ و بو

پاک ہوتا ہے ظن و تجھیں سے انساں کا ضمیر
 کرتا ہے ہر راہ کو روشن چرخِ آرزو
 وہ پرانے چاک جن کو عقل سی سکتی نہیں
 عشقِ سینا ہے انہیں بے سوزن و تارِ فر
 ضربتِ پیہم سے ہو جاتا ہے آخرِ پاش پاش
 حاکمیت کا بت سنگیں دل و آئینہ و

۵

دراج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیادِ یہ شاہیں ہے کدِ راج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
 مشرق میں ہے فروائے قیامت کی نمود آج
 فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ مجبور
 وہ مردہ کہ تھا بانگِ سرافیل کا محتاج

۴

رندوں کو بھی معلوم ہیں فی کے کجالات
 ہر چہ کہ مشہور نہیں ان کے کرامات
 خود گیری و خود داری و گلبانگِ انا الحق
 آزاد ہو سالک تو ہیں یہ اس کے مقامات

محکوم ہو سا لک تو یہی اس کا ہنہ اوست
خود مردہ و خود مرقد و خود مرگِ مفاجات!

۷

مکمل کر خافتا ہوں سے ادا کر رسمِ شبیری
کہ گفتِ خرافتا ہی ہے فقط اندوہ و دلگیری
ترے دینِ ادب سے آ رہی ہے بوسےِ سہانی
یہی ہے مرنے والی مہنتوں کا عالمِ پیری
شیاطینِ ملوکیت کی آنکھوں میں ہے ہجادو
کہ خودِ پنچیر کے دل میں ہو پیدا ذوقِ پنچیری

چہ بے پروا گزشتہ از نوائے صبح گاہِ مہن
کہ برواں شور و مستی از سیمہ چنان کشمیری

۸

سمجھا لو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلبند
گردش مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے نقشِ بند
جس خاک کے خمیر میں ہے آتشِ چپار
ممکن نہیں کہ سُر ہو وہ خاکِ رجمند

۹

کھلا جب چمن میں کتج نہ گل
 نہ کام آیا ملا کو علم کتابی
 متانت شکن تھی ہوائے بہاراں
 غزلخواں ہوا پیرِ کب اندرابی
 کہا لالہ اششیں پیرہن نے
 کہ اسرارِ جاں کی ہوں میں بیجا بی
 سمجھتا ہے جو موت خوابِ لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہے خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات اس دیتِ آتشِ خودِ پلیدین
 خوش آں دم کہ این نکتہ را بازیابی
 اگر ز آتشِ دل شرارے بگیری
 تو ان کرو زیرِ فلک آفتابی

۱۰ ✓

آزاد کی رگ سخت ہے مانندِ رگِ سنگ
 محکوم کی رگ نرم ہے مانندِ رگِ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسردہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پرسوز و طربناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سرمایہ فقط دیدہ نمناک
 محکوم ہے بیگانہ اخلاص و مروت
 ہر چند کہ منطق کی دلیلوں میں ہے حلالک
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواجہ افلاک

۱۱

تمام عارفِ عامی خودی سے بیگانہ!
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ مہینہ!
 یہ رازِ ہم سے چھپایا ہے میر و اعظم نے
 کہ خودِ حرم ہے چراغِ حرم کا پڑانہ
 طلسمِ بے خبری، کافرِ دین داری
 حدیثِ شیخ و برہنِ فسوں و افسانہ
 نصیبِ خطّہ ہو یا ربّ ہ بندۂ درویش
 کہ جس کے فہم میں انداز ہوں کلیانہ

چھپے رہیں گے زمانہ کی آنکھ سے بگتک
گہر ہیں آبِ ولہ کے تمام یکدانہ

۱۲

وگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معر کے زندہ قوموں نے مارے
منجسم کی تقویم فروا ہے باطل
گرے آسماں سے پرانے ستارے!
ضمیرِ جہاں اس قدر آشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے ستارے!

زمیں کو فراغت نہیں لزلوں سے
 نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشارے
 ہمالہ کے چشمتے ابلتے ہیں کب تک
 خضر سوچتا ہے ولہر کے کنائے

۱۳

نشاں یہی ہے زمانے میں زندہ قوموں کا
 کہ صبح و شام بدلتی ہیں ان کی تقصیریں
 کمالِ صدق و مروت ہے زندگی ان کی
 معاف کرتی ہے فطرت بھی ان کی تقصیریں

قلندرانہ ادائیں سکندرانہ جلال
 یہ آئینیں ہیں جہاں میں برہنہ شیریں
 خودی سے مردِ خود آگاہ کا جمال و جلال
 کہ یہ کتاب ہے، باقی تمام سیریں
 شکوہ عیدِ کاشت کرنے ہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حر کی تکبیریں
 حکیم میری نواؤں کا راز کیا جانے
 وراثے عقل ہیں اہل جنوں کی تدبیریں

TITLE SECRET

11/11/11

1/11/1941

Data

No.

Date _____

40.

708-1068

R U L E S :—

1. The Book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Rs. 1-00** per volume per day shall be charged for text-books and **10 Paise** per volume per day for general books kept over - due.

